

A QUEST FOR MODERATION ON THE TRIVET OF TECHNOLOGY, ECONOMY AND HUMANKIND: THE CASE OF EROL GÜNGÖR

MEHMET DİNÇASLAN

Dr. Öğr., Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

Mail: mehmetdincaslan@ktu.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8549-2627>

ABSTRACT

The share of technology in fulfilling needs is an indisputable truth. However, since modern technology is dominantly shaped around the ideals of utilitarian, hedonistic and imperialist mindsets, it has fundamentally transformed human and international relations. Technological progress has eroded ancient civilizations and national cultures through creative destruction and has started to be used to enable the global culture to establish. Two great wars and many economic and social crises and depressions have strengthened the quest for understanding national culture and civilization.

Erol Güngör is a point of departure in this paper as an intellectual who focuses on these quests and analyzes the relations between technological progress and changes in the senses of civilization and culture. The linkage of technology, economics and human factors urges us to focus on institutional economics and economic sociology. This paper aims at reviewing the general/conceptual nature of the interaction between technological progress, senses of civilization and culture and their reflections on the Ottoman State and Turkey cases through the perspective of Güngör. The written works of Güngör within the framework of technology, culture and civilization constitute the scope of this paper. This paper analyzes Güngör's concepts used in different contexts and ascertains their connections with each other.

Keywords: Erol Güngör, Civilisation, Culture, Technological Progress, Institutional Economics, Economic Sociology.

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 28.10.2022
Kabul Tarihi: 13.12.2023
Yayın Tarihi: 15.06.2023
Yayın Sezonu: Ocak-Haziran

Makaleye Atıf Bilgisi

DİNÇASLAN Mehmet, (2023). "Teknoloji, İktisat ve İnsan Sacayağında Bir Denge Arayışı: Erol Güngör Örneği". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. Yıl: 19 Sayı: 64. (124-159)

muhafazakârdüşünce • yıl: 19 - sayı: 64 • Ocak-Haziran 2022

TEKNOLOJİ, İKTİSAT VE İNSAN SACAYAĞINDA BİR DENGE ARAYIŞI: EROL GÜNGÖR ÖRNEĞİ

MEHMET DİNÇASLAN

Öz

İnsan ihtiyaçlarının karşılanmasında teknolojinin payı yadsınamaz bir hakikattir. Bununla birlikte modern teknoloji, genellikle faydacı, hazcı ve emperyalist aklın idealleri etrafında şekillendiğinden, hem insan ilişkilerini ve hem de uluslararası ilişkileri esaslı dönüşüme uğratmıştır. Teknolojik ilerlemeler, yaratıcı yıkım olgusuyla kadim medeniyetleri ve millî kültürleri örselemiş, bunların yerine küresel kültür anlayışının yerleşmesini sağlayan bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Tecrübe edilen iki büyük savaş ve çok sayıda iktisadî ve toplumsal buhran ve bunalımlar, millî kültür ve medeniyet idraki noktasında arayışların güçlenmesine yol açmıştır.

Erol Güngör, söz konusu arayışlara temas eden, teknolojik ilerlemeler ile medeniyet ve kültür değişimleri arasındaki ilişkileri inceleyen bir aydın olarak, bu çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır. Güngör'ün teknoloji, iktisat ve insan unsurları arasında kurduğu bağ, kurumsal iktisat ile iktisat sosyolojisine açılmayı gerektirmektedir. Makalenin amacı; Güngör'ün yaklaşımıyla teknolojik ilerlemeler, medeniyet idraki ve kültür unsurları arasındaki etkileşimin genel/kavramsal mahiyetini ve Osmanlı Devleti-Türkiye örneği üzerinden yansımalarını değerlendirmektir. Güngör'ün teknoloji, kültür ve medeniyet başlıkları ve ana kavramları çerçevesinde kaleme aldığı eserler makalenin kapsamını oluşturmaktadır. Bu amaç ve kapsam doğrultusunda, Güngör'ün farklı bağlamlarda kullandığı kavramlar analiz edilmiş, bunların birbirleriyle bağlantıları ortaya koyulmuş ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erol Güngör, Medeniyet, Kültür, Teknolojik Gelişme, Kurumsal İktisat, İktisat Sosyolojisi.

Giriş

“Herkesin bir mesleği, bir de mesgalesi olmalı.

O mesgale bütün kültürümüzdür.”

A. Süheyl Ünver

Sosyal ve beşeri bilimler arasında hatları belirgin olan hudut çizgileri çizebilmek tabiatı gereği zordur. Esasında kâinattaki canlı ve cansız varlıklar hakkında yapılan araştırmaların ve bunlarla alâkadar olan disiplinlerin tümü, insan unsurunun iradî ve gayriiradî faaliyetlerinden beslenerek şekillenmektedir. Maddeye, doğaya ve evrene merak duyan, bunlardaki cevheri keşfetmeye çalışan, ihtiyaçları, arzuları, ülküleri ve ihtirasları doğrultusunda bu unsurları işleyerek, değiştirerek, dönüştürerek ve tahrip ederek soyut ve somut bilgiler veya çıktılar elde etmeye meyleden de insandır. Dolayısıyla tabiat bilimlerindeki araştırmaların, sadece insanın merakından ve ihtiyaçlarından doğduğunu belirten yaklaşımlar eksikliklerden muaf kalamayacaktır. Bu bağlamda nükleer silahı tasarlayan insan aklının, sırf merakın ve ihtiyacın giderilmesi ile kayıtlı olmadığı açıktır. Bu noktada felsefe, tarih, edebiyat, teoloji, psikoloji, sosyoloji, iktisat, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler gibi sosyal ve beşeri bilimler kapsamında ele alınan insan faaliyetlerinin çeşitli düzeylerde bu tür olgulara müdahil olduğu bilinmektedir. Kısacası insan, fen ve sosyal bilimler ayrımı gözetmeksizin kilit bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Bu ifadelerle vurgulanmak istenen düşünce, herhangi bir ayrıma başvurmada bütüncül bir bilim anlayışıyla insan ve doğa ilişkilerini açıklama ve anlama çabalarından ziyade, insan faktörünün karmaşıklığa açık zihni yapısına ve fiillerine dikkat çekmekten ibarettir. Bilimler için kurgulanan yapay ayrımların, söz konusu girift yapıları bir ölçüde çözmeyi ve çeşitli yöntemler doğrultusunda karmaşık unsurları ayıklayarak araştırmalar yapmayı mümkün kılacak disiplinler oluşturma gayesinden de kuvvet aldığı söylenebilir. Bu yöndeki kanaatler hangi yönde olursa olsun, maddî - manevî veya fizik - metafizik ayrımlarına tabi tutarak yapılan insan tahlilleri noksanlıklarla nitelendirilmekten kurtulamayacaktır. Ayrım yapmadan yapılan analizler ve kurgulanan teoriler de hakikatin tüm boyutlarının izahı ve idraki mümkün olmadığından, noksanlıklardan payını alacaktır.

İnsan faktörünün giriftliğe açık niteliklerine yapılan vurgular bir tarafa bırakılırsa, insanın ihtiyaçlarını gidermek maksadıyla maddeye ve tabiata yönelişiyle iktisadî yaşamın belirlediği, maddî ve manevî ihtiyaçların temini yolunda alet, edevat ve araç yapmasıyla da teknolojinin vücut bulduğu söylenebilir. Sürekli bir oluşum halinde olan kâinatta insanın (özne ve amaç),

iktisat ve teknoloji (nesne ve araç) ile sıkı bir bağ kurduğu aşikârdır. İnsan, akıl ve ruh/can sahibi bir varlık olarak kâinata düzen ve denge ile düzensizlik ve dengesizlik arasında deveran eden oluşumların yerine göre etkileneni veya etkileyeni konumundadır. Bu noktada insanın maddeye ve tabiata yaklaşım tarzı, bir yönüyle iktisada ve dolayısıyla teknolojiye yaklaşımını tayin edecektir. Maddeye ve tabiata yaklaşım tarzına ise felsefi, coğrafi, dinî, ahlâkî ve kültürel unsurlar yön verecektir. Böylesi bir etkileşimin varlığı, doğal olarak, insan aklının ve zihninin uygulamaya dönük bilgilerini yansıtan teknoloji ile yine bu aklın ve zihnin iktisadî hadiselerle ilişkin kurguladığı iktisat teorileri hakkında düşünmeye sevk etmektedir. Teknoloji ve iktisat teorileri, insanın manevî yönlerini ve ihtiyaçlarını hesaba katmıyorsa, bu durumda insanın kendi eliyle yaptığının bedelini ödemesi kaçınılmaz bir hâl alacaktır. Maddeyi ve teknolojiyi hayatın esas gayesi haline getirerek putlaştırmanın neticesi, ruhun aradığı huzur ve sükûn ikliminin darmadağın olmasından başka bir şey değildir. Şu hâlde mevcut/yerleşik iktisat anlayışının sorgulanması elzemdir.

İktisadın, neoklasik iktisatla beraber politik iktisattan ayrıştırılması ve bunun yaygın kabul görmüş hâli, hâlihazırdaki “yerleşik/egemen/ana akım” iktisadın da temelini oluşturmaktadır. Yerleşik iktisat; tarihî, toplumsal, siyasî, ahlâkî, dinî, kültürel unsurların tesirini büyük ölçüde analiz dışında tutarak “açıklamaya dayalı” bir yönetime itibar etmiş izlenimini uyandırmaktadır. Bu hâliyle daha ziyade tümdengelimci yöntemden hareketle matematiğin biçimsel (formalist) zenginliğinden yararlanılarak iktisadî modeller ve teoriler kurgulanmaktadır. Kurgulanan modeller, çoğunlukla belli bir insan tipinin (homo economicus) davranış kalıplarını esas alarak şekillenmektedir. Tarihî, toplumsal, siyasî, dinî, ahlâkî ve kültürel değerlerden soyutlanarak kurgulanan bu insanın, rasyonel (günümüzde her ne kadar sınırlı rasyonellik yaygın kabul görse de) iktisadî birey olarak kişisel çıkarının güdümünde zevk-zahmet hesabı yaparak, piyasalarda faydasını ve kârını azamî kılacak faaliyetlerde bulunduğu varsayılmaktadır. İktisadî olgular ve meseleler, söz konusu birey tipini esas alarak inşa edilen iktisadî modeller ve teorilerle kısmî veya genel denge analizleri kapsamında açıklanmaya çalışılmakta, açıklama gücü/kabiliyeti ise istatistik ve ekonometri yardımıyla belli hata payları göz önünde bulundurularak tespit edilmektedir. Testi başarıyla geçen modellerin veya teorilerin zaman, mekân ve insan kıstasından bağımsız olarak evrensel geçerliliği olduğu iddia edilmektedir. Buraya kadar bahsedilen hususlar, ana hatlarıyla, yerleşik iktisat teorilerini ve buradan türetilen iktisat politikalarını kapsamaktadır.

Madalyonun diğer yüzü ise, iktisadî olguların ve meselelerin matematiksel kalıpların dışına taşan ve çok disiplinli araştırmaları gerektiren kapsamlı bir sosyal bilim dalı olduğudur. Bu yönüyle yerleşik iktisadın *homo economicus* tiplemesini eleştiren ve aşan, ruhunu kaybetmiş insana bunu iade eden, çözümlenmesi zor, girift bir insan unsuru temel hareket noktası olmaktadır. Tarihî, toplumsal, siyasî, ahlâkî, dinî ve kültürel değerlerle donanmış ve kuşatılmış bu insan ile politik iktisada ve iktisat sosyolojisine kapı aralanmaktadır. Bu çizgide iktisadi olguların ve meselelerin açıklanmasından ziyade anlaşılması ve yorumlanması önem arz etmektedir. Zaman, mekân ve insan kıstasını dikkate alan bu damarda yapılan analizlerin görelî/izafî olduğu vurgulanmaktadır. Ana akım dışı iktisadî düşünceler ve iktisat okulları bu istikamette yapılan analizleri içermektedir.

Bu çalışmada ele alınacak teknolojik ilerleme ile kültür ve medeniyet arasında kurulan bağı, yerleşik iktisat teorilerinin ve dolayısıyla iktisat politikalarının önem vermediği ya da dile getirildiği üzere analiz dışında tuttuğu bilinmektedir. R. Solow'un dışsal ve P. Romer'in de içsel olarak analize eklediği teknolojik yenilikler, kapitalizme can suyu veren iktisadî büyümenin itici gücü olarak ele alınmıştır. Teknolojik yeniliklerin kültürler ve medeniyetler üzerinde bıraktığı olumlu veya olumsuz tesirler ise en azından yerleşik iktisatçıların odak noktaları olmamıştır. Günümüzde köksüz, ahlâksız, vahşi/acımasız ve sessiz büyüme gibi iktisadî büyüme türlerine dikkat çekenler de genellikle yerleşik iktisat paradigmasını eleştiren veya bunun dışında kalan iktisatçılar olmuştur. Politik iktisada ve iktisat sosyolojisine açılan bu yolda, kurumların önemine dikkat çeken, bu yönde araştırmaların gerekliliğini vurgulayan sosyal bilimcilerin yaklaşımları üzerinde fikir yürütmek, teknolojik ilerlemeye ilişkin kavrayışı derinleştirmede yararlı olacaktır.

İktisadî büyüme dışında bir kurumsal öge olarak teknolojinin, kültür ve medeniyet anlayışı ile olan bağı hakkında araştırmalarda bulunan "Erol Güngör", bu makalenin hem hareket noktasını hem de kapsamını oluşturmaktadır. Erol Güngör tercihinde Özakpınar'ın (1999: 284) "(...) *bir düşünce adamını büyüktiren, onun başka zihinlerdeki verimliliğidir*" vecizesi etkili olmuş, Güngör'ün "fikirleri verimli" kılma noktasındaki mirası esas alınmıştır. Öte yandan Güngör'ün milliyetçilik, İslam tasavvufu, Türk düşüncesi, siyasî düşünceler, sosyoloji, psikoloji ve felsefe gibi muhtelif sahalardaki tezlerinin ve yaklaşımlarının birçok çalışmaya konu olduğu bilinmektedir. Buna karşın, dolaylı da olsa, iktisadî düşünce kapsamına girebilecek fikirlerinin bir iktisatçı terazisiyle değerlendirmeye tâbi tutulmadığı ileri sürülebilir.

Hâlbuki Güngör'ün teknolojik ilerleme, modernleşme, kültür ve medeniyet kavramları üzerinden yaptığı analizler, kurumsal iktisat ile iktisat sosyolojisi-ne açılmayı mümkün kılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı da; teknolojik ilerlemeler, medeniyet ve kültür gibi kurumsal öğeler arasındaki etkileşimin yansımalarını Güngör'ün yaklaşımı rehberliğinde değerlendirmekten ibarettir. Böylelikle teknoloji, iktisat ve insan sacayağını daha dengeli bir zemine oturtma çabalarına mütevazı bir katkıda bulunulması hedeflenmektedir. Bu amaç ve hedef doğrultusunda Güngör'ün teknoloji, kültür ve medeniyet başlıkları ve ana kavramları çerçevesinde kaleme aldığı eserler incelenmiştir. Şahbaz'ın (2022: 5) "(...) belirli bir dönem ya da müstakil olaya yaklaşımı açısından da bir aydının fikriyatını ve aydın kimliğini tespit etmek manzarayı eksik yorumlamaya sebebiyet verebilmektedir" tespiti dikkate alınarak, söz konusu kavramların geçtiği kısımlar, bütünlüğünden koparılmamaya olabildiğince özen gösterilerek analiz edilmiştir. Bu doğrultuda bir şahsın fikirlerinin zaman, mekân ve insan kıstasının sunduğu vasattan beslenerek şekillendiği gerçeğini dikkate almak gerektiği açıktır.

Çalışma, belirtilen kapsam, amaç ve hedef doğrultusunda dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde teknoloji, medeniyet, kültür, modernleşme ve Batılılaşma kavramlarının tanımlanma biçimleri ve kavramlar arasındaki bağlar Güngör'ün yaklaşımı esas alınarak değerlendirilmiştir. İkinci bölümde, teknolojik ilerlemeler ile kültür değişimleri arasındaki etkileşim incelenmiştir. Üçüncü bölümde modernleşme, Batılılaşma ve teknolojik ilerlemelerin iç içe geçmişliği karşısında, Türkiye'de millî kültür unsurlarını dikkate alma veya benimseme noktasında farklılaşan fikir akımlarına temas edilmiştir. Dördüncü bölümde ise müesses medeniyet anlayışının yol açtığı bunalımlara ve bunları gidermeye yönelik arayışlara işaret edilmiş, bu hususta Güngör'ün Türkçülüğe ve İslâm dünyasına ilişkin tespitlerine yer verilmiştir.

Medeniyet, Kültür ve Teknoloji: Kavramları Yerli Yerine Oturtma Çabaları

Teknoloji, kuramsal bilginin soyut (fikrî-manevî) ve somut (maddî) kurumların tesiri ile tabikî bilgiye dönüşerek maddî kalıba girdiği bir bilgi sahasıdır. Bu tanım, doğal olarak, insan aklının ve zihninin kurumlara ve kurumların da bir parçası olan teknolojiye tesir edebilme yetilerini içermektedir. Bu yönüyle teknoloji, insan-madde ilişkisinin vücut bulmuş hâline karşılık gelmektedir. İnsanların kurumlarla ve teknolojiyle olan çok yönlü

ilişkileri, bir yandan iktisadî büyüme ve gelişme konularına duyulan alâkayı arttırmakta, diğer taraftan bunların insan-insan ve insan-toplum ilişkilerine yansımalarını ele almayı gerektirmektedir. Bu noktada kurumsal iktisat araştırmaları ile iktisat sosyolojisi, araştırmacılara zengin bir sofraya sunmakta, fakat incelenen meselelere hudut çizmede aynı ölçüde bir zorluğu da beraberinde getirmektedir. Zorluk düzeyini düşürmek ve araştırmayı kolaylaştırmak için, iktisat sosyolojisinin mahiyetine ve kurumlarla bağlantısına kısaca temas etmekte fayda bulunmaktadır.

İktisat sosyolojisi, ana hatlarıyla, sosyolojik kavramların ve yöntemlerin iktisadî olaylara uygulanmasıdır. İktisat ve teknoloji ilişkisi, bu disiplin altında ele alınan konulardan birini teşkil etmektedir (Swedberg, 2018: 3375, 3382). Kurumsal iktisadın temel araştırma konusu ise, kültür ve medeniyet ile yakın bağları bulunan kurumlardır. Kurumlar örf, âdet, gelenek, görenek, töre ve din gibi soyut nitelikte olabildiği gibi; kurallar, kanunlar, firmalar, ticaret ve sanayi odaları, meclisler ve düzenleme kurulları örneklerinde olduğu gibi somut özellikler de taşımaktadır. Teknoloji de somut bir kurum olarak, kurumsal iktisat ile iktisat sosyolojisinin kesişim kümesi içerisinde yer almaktadır.

Teknoloji ile kurumlar arasındaki bağı inceleyen pek çok araştırmacı olmuştur. Kurumsal İktisat okulunun kurucusu olarak bilinen T. B. Veblen'in de söz konusu ilişki üzerinde durduğu bilinmektedir. Bu hususta Chavance (2019: 37, 39), Özveren (2007: 26), Yılmaz (2018: 228-230) ve Özçelik ve Özveren (32-33)'in çalışmaları ufuk açıcı niteliktedir. Veblen'i kurumlar ve teknoloji ilişkisi bağlamında doğru anlamının önemine dikkat çeken bu araştırmalarda, Veblen'in teknolojiye daha dinamik vasıflar yüklediği, buna karşın kurumların ise bu dinamik ve hızlı dönüşüme tutucu mahiyetiyle ayak uydurmada zorluk çıkardığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte teknolojinin de bir kurum olduğuna vurgu yapılmış, Veblen'in teknolojik ilerleme ile kurumlar arasında olumsuz bir bağ kurmaktan kaçındığı dile getirilmiş ve Veblen'in teknolojik belirlenimciliğe kapılmadığı belirtilmiştir.

Teknoloji ile kurumlar arasındaki ilişkiyi Veblen merkezli yaklaşımla izah eden bu ifadeler gösteriyor ki, teknoloji ile kurumlar arasında tek yönlü bir belirlenimcilik bağı kurulması sıhhatli neticeler vermeyecektir. Bunun yerine bir etkileşimin varlığını dile getirmek daha makul bir tavır olacaktır. Öyle ki; teknoloji, kültür unsurları ve medeniyet idraki, bu etkileşimi yansıtan soyut ve somut kurumlar arasında yer almaktadır. Modernleşme, Batılılaşma ve sanayileşme faaliyetleri ise söz konusu kurumları değiştirmeyi, dönüştürmeyi ve bunlara yeni öğeler eklemeyi ifade etmektedir. Bu bağlamda

Erol Güngör'ün teknoloji, kültür, medeniyet, modernleşme, sanayileşme ve Batılılaşma gibi kavramlar arasında kurduğu bağlara ve bu kavramlar arasındaki farklılıklara temas etmekte fayda bulunmaktadır.

Güngör (1999b: 15, 17)'e göre kültür inançlar, bilgiler, his ve heyecanlar bütünüdür. Bu sebeple maddî değildir, fakat manevî bütün uygulamaya geçerken maddî biçimlere bürünmektedir. Kültürü “manevî nizam” olarak nitelendiren Güngör, medeniyeti ise “maddî nizam” olarak tarif etmiştir. Bununla birlikte her iki kavram arasında kesin bir ayrımın mümkün olmadığını, bunların gerçekte iç içe geçtiklerini ve etkileşim içerisinde bulduklarını vurgulamıştır. Keza Güngör, kültür ve medeniyet kavramları arasında tek yönlü bir belirlenimcilik ilişkisi kurmaktan kaçınmaya özen göstermiştir.

Bununla birlikte Güngör (2002: 103), kültür ve medeniyet arasında hedef ve araç olma yönünden bir farklılaşma bulunduğunu, buna göre medeniyetin beşerî hedeflere varabilmek için kullanılan araçların tümü anlamına geldiğini, teknolojik ürünlerin de medeniyet kapsamında yer aldığını belirtmiştir. Güngör (1999b: 37)'ün teknoloji ile kastettiği, insanların ezelden beridir yapageldiği alet, edevat ve üretim araçlarından ziyade, Batı'da modern bilimle birlikte beliren bir değer sisteminin maddî kalıplara dökülmüş halidir. Söz konusu değer sisteminin özellikleri ise, “özel bir rasyonalite anlayışı, tabiatla uyum yerine ona hâkim olma ve kullanma eğilimi ve problem çözücü tavır”dır. Güngör (2002: 103), kültürün medeniyetten farklılaştığı noktanın, kendiliğinden hedef olan değerleri içermesi olduğunu, dolayısıyla insan ihtiyaçlarını doğrudan tatmin eden şeylere karşılık geldiğini ifade etmiştir. Bu yaklaşıma göre medeniyet, kültürel değerlerin ortaya çıkmasına hizmet eden araçlar hâlini almaktadır.

Güngör'ün modernleşme, teknoloji ve Batılılaşma kavramları arasında kurduğu bağlantılar da dikkat çekicidir. Güngör (1999b: 25), modernleşmeyi Avrupalılaşmak ile özdeş görmemektedir. Modernleşmek için Avrupalı olmak şart değildir. Esasında herhangi bir milletin bir başka millete özgü kültürü birebir benimsemesi mümkün değildir. Bu durum, bir milletin tarihinin, bir başka milletçe aynen yaşanmış olması anlamına gelir ki, bu imkânsızdır. Bu düşünceden hareketle her milletin modern teknolojiyi benimseme ve kullanma tarzı kendine özgü olacaktır. Güngör (1999a: 144), Türkiye'nin Batılılaşan bir ülke olduğuna işaret etmiş, Batılılaşma ile Batı Avrupa ülkelerinde geliştirilen teknoloji ve bununla beraber birtakım değerlerin ve âdetlerin benimsenmesini kastetmiştir.

Kaleme aldığı bir başka makalede Güngör (1998: 77)'ün, modernleş-

me ile teknoloji devrimini eş anlamda kullandığı görülmektedir. Nitekim Güngör (1999b: 27, 31)'e göre modernleşme, Batı'da sanayileşme ile beliren değişmeye, Batılılaşma ise Batı dışındaki toplumların bu değişime uyum sağlama çabalarına karşılık gelmektedir. Bu bağlamda modernleşmede en belirgin özelliğin teknoloji olduğuna dikkat çeken Güngör, teknolojiyi ise 'bilginin uygulamaya dönük amaçlar doğrultusunda organize edilmesi' olarak tanımlamıştır. Bu açıdan modernleşmeye reddiyeci bir tavır takınmanın sıhhatli bir yaklaşım olmayacağını, bununla birlikte kontrollü tatbikat yolları aranması gerekliliğini belirtmiştir.

Güngör'ün söz konusu kavramlar ve olgular üzerinde yaptığı analizler ufuk açıcı niteliktedir. Bu hâliyle işlenmeye ve geliştirilmeye açık kıymetli bir miras bırakmıştır. Bununla birlikte Güngör'ün muhtelif makalelerde ilgili kavramlara anlam yönünden getirdiği farklı açıklamalara, daha isabetli kavramlar bulma gayreti de vaki olmuştur. Tanpınar (2003: 87)'in "Mahur Beste" romanında medeniyet kavramını "insanı yapan manevî kıymetler manzumesi" olarak izah ettiği, bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu kavramlar hakkında Güngör'den sonra yapılan katkılar ve değerlendirmeler de pek çoktur. Bunlar arasından Özakpınar (1999), Hanioglu (1992) ve Görgün (2003)'ün açıklamalarına yer vermekle yetinilecektir.

Güngör'ün medeniyet ve kültür ilişkisini analiz ederken kullandığı kavramları yerli yerine oturtmaya çalışan mütefekkirlerin başında Özakpınar (1999) gelmektedir. Şöyle ki; Özakpınar (1999: 293), medeniyet kavramına maddî (teknolojik) bir içerik yüklemek yerine, Tanpınar'da ifade edildiği üzere, bir inanç ve ahlâk nizamı olarak yaklaşmıştır. Kültürü ise daha çok maddî unsurlarla nitelendirmeyi tercih etmiştir. Özakpınar'a göre kültür, insan hayatının bütünü, yani insanın kendi fiil ve eserlerinin tümüdür. Bu tanım, teknolojinin de kültürün kapsama alanı içerisine girdiğine delâlet etmektedir. Bu izahattan hareketle Özakpınar, Güngör'de bahsi geçen "medeniyetimizin gerilemesi" ifadesini doğru bulmamıştır. Bir başka deyişle Özakpınar, İslâm medeniyetinin bir inanç ve ahlâk nizamı olarak gerilemesinin söz konusu olmayacağını kastetmiş, bu bağlamda Güngör'ün açıklamalarını kavramsal güncellemeye tabi tutarak daha sıhhatli bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Bir geri kalmışlıktan söz edilecekse, bunun kültürden kaynaklandığını, bu kültürün de tutumlara, düşüncelere ve eserlere yansıdığını belirtmiştir.

Güngör'ün yaklaşımını tashih eden ve onunla örtüşen değerlendirmelerden bir diğeri Hanioglu (1992)'na aittir. Hanioglu (1992: 148), Batılılaşma kavramının sosyal ve kültürel değerleri içerdiğini, bu yönüyle modernleşme

(çağdaşlaşma) kavramından farklılaştığını ifade etmiştir. Eş anlamlı olarak kullanılan modernleşme ve çağdaşlaşma ise; teknoloji, rasyonalite ve rantabilite kavramları gibi ilk bakışta manevî kıymet hükmü içermemekte, buna karşın daha ziyade maddî gelişmeleri ihtiva etmektedir. Buna göre modernleşme kavramı, zamandan ve mekândan bağımsız olarak yenileşme ve değişme hareketlerini betimlemek için kullanılmaktadır. Batılılaşma ise Türk tarihinde özellikle Tanzimat'tan bu yana yenileşme ve değişme adına yapılagelen faaliyetler için daha uygun bir nitelendirme olarak görünmektedir.

Kavramsal farklılaşmalara berraklık kazandırmaya çalışan bir diğer isim de Görgün (2003)'dür. Görgün (2003: 301), İslâm ve medeniyet arasındaki bağı ele alırken, İslâm'ın insan ürünü/eseri olmadığını, bilakis kurucu ve yönlendirici değerleriyle insanların tüm faaliyetlerine zemin teşkil ettiğini, bu sebeple medeniyet ve kültür kavramlarının önünde yer aldığını, bunları kuran ve üreten bir konumda bulunduğunu vurgulamıştır. Bu açıdan Görgün'ün açıklamaları ile Özakpınar ve Tanpınar'ın medeniyet tarifleri benzerlik göstermektedir.

Kültür ve medeniyet ilişkisi ana teması kapsamında bahis konusu edilen modernleşme, Batılılaşma, sanayileşme ve teknoloji gibi kavramlar arasındaki bağlantıları ve farklılaşmaları özetlemekte ve sınıflandırmakta fayda bulunmaktadır. Bu doğrultuda Erol Güngör ile Yılmaz Özakpınar'ın yaklaşımları esas alınarak iki ayrı tablo oluşturulmuştur. Tablolar, genellemeler içermekle beraber söz konusu bağlantıları ve farklılaşmaları idrak etmede nispeten bir kolaylık sağlayacaktır.

Tablo 1. Erol Güngör'de Kavramlar Arasındaki Bağlantıların Tespiti

Medeniyet	↔	Kültür		←	Modernleşme & Batılılaşma	↕	Modernleşme
		↓					
		Medeniyet	=	Teknolojik İlerleme, Sanayileşme, Mekanizasyon	←	Modernleşme & Batılılaşma	Batılılaşma

Güngör'den hareketle Tablo1'de medeniyet ile kültür arasındaki etkileşim iki yönlü ok işaretiyle gösterilmiştir. Ayrıca Güngör'de kültürün medeniyeti etkileyebilme potansiyeli aşağı yönlü ok işaretiyle simgelenmiştir.

Diğer yandan Güngör'ün modernleşme (çağdaşlaşma) ve Batılılaşma arasında ince bir ayırım yaptığı da bilinmektedir. Modernleşmeyi daha çok maddî ve teknolojik ilerlemelere gösterilen uyum olarak nitelendiren Güngör, bu doğrultuda herhangi bir ülkeye, topluma ve bölgeye atıf yapmamıştır. Bununla birlikte Avrupalılaşma olarak da nitelendirdiği Batılılaşma kavramıyla, sadece maddî unsurların aktarılmasını değil, aynı zamanda kültür ve medeniyet sahalarında yapılan kapsamlı düzenlemeler ile inkılapları da belirtmek istemiştir.

Keza Güngör'ün Batılılaşma kavramıyla, Sanayi Devrimi'ni tecrübe eden, bunun bilimsel ve felsefî arka planını kavrayan ve bu yönde iktisadî, toplumsal, siyasî ve kültürel sistemlerine ya da yapılarına çekidüzen veren ülkeleri kastettiğini ileri sürmek de mümkündür. Bu kapsamda, büyük ölçüde, Protestanlık mezhebinin benimsenmiş Kıta Avrupası ve Anglosakson ülkelerinin örnek alındığı söylenebilir. Dolayısıyla modernleşmenin unsurlarını ağırlıklı olarak Batılı ülkeler geliştiriyorsa, bu durumda modernleşme faaliyetleri kaçınılmaz olarak Batılılaşma ile iç içe geçecektir. Bu sebeple Tablo 1'de modernleşme ve Batılılaşma faaliyetlerinin, hem Türk kültürüne hem de İslâm medeniyetine yapabileceği muhtemel tesirlere sola dönük ok işaretiyle dikkat çekilmek istenmiştir. Ayrıca tablonun en sağ kısmında, modernleşme ve Batılılaşma kavramları arasındaki etkileşim ile bu kavramların birbirinden bağımsız olarak da ele alınabileceği hususu dikkatlere sunulmuştur. Tablo 2'de ise Güngör'ün söz konusu kavramlar arasında kurduğu bağlantılara, yaptığı düzeltmelerle katkıda bulunan Yılmaz Özakpınar'ın yaklaşımı ana hatlarıyla gösterilmiştir.

Tablo 2. Yılmaz Özakpınar'da Kavramlar Arasındaki Bağlantıların Tespiti¹

Medeniyet			←	Modernleşme & Batılılaşma	Modernleşme
					↕
Kültür	=	Teknolojik İlerleme, Sanayileşme, Mekanizasyon	←	Modernleşme & Batılılaşma	Batılılaşma

Tablo 2'den de anlaşılacağı üzere Özakpınar, medeniyet idrakini hiyerar-

1 Tabloyu oluştururken sadece Özakpınar'ın Güngör'den hareketle kültür ve medeniyet ilişkisi hakkında kaleme aldığı makale esas alınmıştır. Dolayısıyla Özakpınar için Tablo 2'de yapılan genellemenin tashihe açık olduğunu hatırlatmak isterim.

şik olarak tepe noktasına konumlandırmıştır. Buna göre kültürel unsurlar, benimsenen medeniyet anlayışından izler taşıyacaktı. Modernleşme ve Batılılaşma faaliyetleri ise hem medeniyet idrakine hem de kültürel unsurlara katkılarda bulunmayı, bunları dönüştürebilme veya tahrip edebilme potansiyelini temsil etmektedir. Dolayısıyla Özakpınar'da medeniyetin kültür üzerindeki belirleyici etkisi daha belirgindir. Medeniyeti inanç ve ahlâk nizamı olarak esas alan Özakpınar, kültürel unsurları medeniyet idrakinin maddî kalıplara yansımış hâlleri olarak nitelendirmektedir. Bu bağlamda Güngör'de modernleşme ve Batılılaşma faaliyetleri ile alınacak unsurlar için “kültüre” elek işlevi yüklenirken; Özakpınar'da ise bu fonksiyonu “medeniyet idrakinin” yerine getirmesi beklenmektedir. Neticede Özakpınar, bu yaklaşımıyla Güngör'ün “demek/kastetmek istediği hususlara” daha uygun bir kavramsal temel oluşturmuştur. Bununla birlikte bu makalede Güngör'ün kullandığı kavramları değiştirmeden olduğu gibi aktarma yolu benimsenmiştir. Böylelikle okuyucuları kavram karmaşası içerisine düşürmemek arzulanmıştır. Fakat değerlendirme bölümünde kavramlar konusunda benimsenen tavır belirgin bir biçimde sunulmuştur.

Teknolojik İlerleme ve Kültür Değişmeleri İlişkisi

Teknolojik ilerleme ile kültür değişmeleri arasındaki bağı sıhhatli bir biçimde analiz edebilmek için, öncelikle teknolojik değişimin mahiyeti, yönü ve özellikleri hakkında temel bilgi aktarımında bulunulması, akabinde teknoloji ve kültür kavramları arasındaki ilişkinin açıklanması yerinde bir yaklaşım olacaktır. Bu doğrultuda “Erol Güngör'ün, söz konusu kavramlar ve konular arasında nasıl bir bağ kurduğu” sorusuna bu alt başlıkta cevaplar aranmıştır.

Teknolojik değişme, her şeyden önce kendi başına bir tavır ve davranış değişikliğidir. Şöyle ki; insanlar, bir işin nasıl yapılacağı hususunda yeni bir anlayışa sahip olurlar ve buna göre davranışlarını şekillendirmeye başlarlar. Böyle de olsa, teknolojik değişmelerin insanların davranışlarında ve düşüncelerinde birtakım değişmelere de yol açtığı bilinmektedir (Güngör, 1999b: 20). Bir başka deyişle söz konusu ilişkinin bir etkileşim olduğunu söylemek mümkündür.

Teknoloji ile kültür değişmeleri bağlantısında Sanayi Devrimi, dönüm noktası olarak yaygın bir kabul görmektedir. Sanayi Devrimi'ni tecrübe eden ve uygulamaya dönük politikalarla bunun gereklerini yerine getirmede başarılı olan ülkeler, sanayileşme olgusu bağlamında geriden gelen diğer dev-

letlerin takip etmesi gereken birer örnek haline gelmişlerdir. Modern teknolojilerin üretilmesi veya aktarılması ile toplumsal yaşamın hangi türden değişmelerle yüzleşmek mecburiyetinde kalacağı sorusu ise, üzerinde düşünülmesi gereken bir mesele haline almıştır. Bu aşamada Güngör (1998: 77):

- Teknolojik ilerleme, manevî kültür alanındaki değişmeyi nasıl bir bağ ile yapacak?
- İnsanlar, manevî kültürlerini ülkelerinin teknolojik organizasyonuna hâkim kılabilirler midir?
- Teknolojik ilerleme, birtakım manevî değişimleri tetikleyebilir mi? gibi sorularla meseleyi tartışmaya açmaktadır.

Teknolojik ilerlemelerin süreklilik arz ettiğini belirten Güngör, teknolojinin hiçbir engel tanımadan değişim kaydettiğine dikkat çekmektedir. Doğrudan veya dolaylı etkileriyle teknoloji, kültürel değerlerle genellikle uyumsuzluk içerisinde. Bununla birlikte kültürün teknolojik değişmeyi tamamen dışlaması ve bunda başarılı olması mümkün görünmemektedir. Teknolojik gelişme süreklilik göstermekle beraber, bu gelişmenin etkileri bütünüyle kaçınılmaz değildir. Teknolojik gelişmenin dolaylı etkileri kontrol edilebilir özelliindedir. Burada kültürel unsurların teknolojik değişim karşısında oluşturacağı direnç mekanizması önem arz etmektedir (Güngör, 1999b: 28-29). Söz konusu direnç mekanizmasının dayanak noktası ise, manevî kültürün maddî kültüre tesir edebilme potansiyeline sahip olmasıdır. Güngör (1999a: 147-148)'e göre tavır ve zihniyet değişmelerinin etkileriyle maddî değişimler ortaya çıkmaktadır. Bu teze göre, insanın kendi kültürüne karşı takındığı tavırdaki değişim, esas olarak manevî değişimin itici unsuru olmaktadır. Bu açıdan Türklerin, Batı kültürü ile kendi kültürlerini nasıl gördükleri kritik önem taşımaktadır.

Böylelikle Güngör, sırf teknolojik değişimin tesiriyle kültürün bozulduğu düşüncesini eksik ve hatalı bir analiz çıkarımı olarak görmekte ve benimsememektedir. Bu düşüncenin aksine, benimsenen kültür anlayışının da teknolojinin gidişatına etkilerde bulunabileceğine ve bu yolla teknolojinin farklı kültür anlayışıyla başka bir şekil alabileceğine dikkat çekilmektedir. Güngör (1999b: 36-39)'e göre, değerleri oluşturan veya tahrip eden kendi başına teknoloji değil insanlardır. Teknolojinin gidişatında rol sahibi olan kimselerin benimsedikleri kültür anlayışları da mühim bir etki unsuru olarak analize dâhil edilmelidir. Nitekim Sanayi Devrimi, insanların tabiat, dünya ve insan hususlarındaki görüşlerinin büyük çaplı değişime uğramasıyla doğmuştur. Buna göre Sanayi Devrimi, birtakım kültürel değişmelerin

maddî hayattaki yansımalarını göstermektedir. Sanayileşmenin dünya genelinde yaygın bir vaziyet alması, toplumların gittikçe birbirine benzer özellikler göstereceği fikrinin (yakınsama hipotezi) güçlenmesine yol açmıştır. Buna karşın Güngör, millî kültürlerin önemine işaret ederek kültürde de bir bütünleşmenin olacağı düşüncesine şüpheyle ve temkinli bir biçimde yaklaşmıştır.

Teknolojik ilerlemenin kültür değişimleri üzerindeki etkileri kabul edilebilir olmakla beraber, değişimin boyutu ve hızı farklılık gösterebilmektedir. Güngör (2002: 106)'e göre, kültür değişmelerinin medeniyet değişmelerine nispetle daha zor olması, inançların ve inançları ifade biçimlerinin kolayca değişmemesinden kaynaklanmaktadır. Buna karşın medeniyet değişmesi, ihtiyaçların giderilmesinde kullanılan araçların elverişlilik derecesini objektif olarak tespit etmeye imkân verdiği için daha kolaydır.

Teknolojik ürünlerin daha kolay benimsenmesinde veya aktarılmasında, insanlar arasındaki dolaşımının hızlı olması da etkili olmuştur. Çünkü teknolojinin, zihni becerilere büyük ölçüde ihtiyaç duymadan intikali mümkündür. Bir şey ne kadar maddeleşirse, aktarılması o ölçüde hızlı olacaktır. Bu sebeple teknolojik değişme, kültür değişmesinden daha süratli yayılmaktadır. Diğer taraftan bilimin ve manevî kültürün yayılımı ise daha zordur. Güngör'e göre kültür değişmelerinin hızı ve yaygınlığı, teknolojik değişimde olduğu gibi olsaydı, felaketler kaçınılmaz bir hâl alırdı. Buna göre kültür, değişime direndiği ölçüde bir kıymet ifade etmektedir (Güngör, 1998: 80). Kısacası sorun değişimlerde değil, değişimlerin süratinde aranmalıdır. Teknolojik ilerlemeler ile kültür değişmelerinin hızı birbiriyle uyumluluk gösteriyorsa, yaratıcı yıkımın tesirleri asgarî düzeyde kalacaktır. Bu durumda teknolojik ilerlemelerin olumlu etkilerinin bulunabileceğini söylemek de mümkündür. Aksi durumda ise yozlaşmalar belirecektir. Küreselleşmenin hızı arttıkça, yaratıcı yıkımın hızı ve tesir düzeyi de artmakta, böylelikle kültür ve medeniyet arasındaki ahengi sağlamak zorlaşmaktadır (Kitapçı, 2019: 265-266).

Güngör (1999b: 31), teknolojinin kültür üzerindeki tahripkâr tesirleri hakkında yapılan tartışmaların çıkış noktasını, Sanayi Devrimi'ne kadar götürmektedir. Batıda sanayi medeniyetinin toplumsal yaşamı büyük ölçüde değişime uğratmasıyla başlayan bu süreç, günümüzde gelişmekte olan veya az gelişmiş olarak nitelendirilen ülkelerde de yapılmaktadır. O hâlde Güngör'den hareketle, teknolojik ilerlemenin kültür unsurları üzerinde hangi türden değişimlere yol açtığını ortaya koymak gerekmektedir. Bu doğrultuda söz konusu değişimler ana hatlarıyla sıralanmıştır:

- *Toplumsal tabakalaşmada değişim:* Teknolojik ilerlemeler, teknokratları ve teknisyenleri toplumsal tabakalaşmada üst sınıfa (elit) taşımaktadır. Bu kesimin öncülüğünde tatbik edilen teknolojik ilerlemeler vasıtasıyla toplum gittikçe merkezîleşmekte, demokratik yönetim tarzı zedelenmekte ve ferdî hürriyetler baskılanmaktadır (Güngör, 1999b: 33, 35). Üst tabakada yer alan kesimlerin (yerli elit) alacakları kararlarla toplumların iktisadî, siyasî, toplumsal ve kültürel yaşam tarzlarına bir ölçüde yön verebilecekleri aşikâr bir husustur. Bununla birlikte emperyalizm, yeni sömürgecilik ve küreselleşme kapanına kısılan ülkelerde “yön verebilme” özelliği, uluslararası siyaset ve finans çevrelerinin (küresel elit) etki gücü göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.
- *Uluslararası siyasî/iktisadî ilişkilerde gerilim:* Teknolojik ilerlemeler, uluslararası güçler dengesini sarsarak kıt kaynakların büyük kısmının teknoloji rekabetine aktarılmasına yol açmaktadır. Bu haliyle teknolojik ilerlemeler, söz konusu gerilimlerin hem sebebi hem de sonucudur (Güngör, 1999b: 34).
- *Çalışma hayatı üzerindeki etkileri:* Makineleşme yoluyla teknolojik ilerlemelerin çalışma hayatına girmesi ve otomasyona geçiş ihtimali, bir üretim bandı üzerinde parça iş yapan işçilerin işsiz kalma endişelerini arttırmıştır. Fakat otomasyonun sanayiye girişiyle işin mahiyeti ve kalitesi değişmiş, işsizlik oranları korkulacak düzeyde yükselmemiştir. Üst sınıfların daha çok kullandıkları mallar ve hizmetler, otomasyon yoluyla alt tabakalarda yer alan insanlara da ulaşmış ve refah artmıştır (Güngör, 2000b: 193, 196).
- *Kitle iletişim araçlarıyla değer sistemlerini şekillendirme:* Teknolojik ilerleme, yeni kültür araçlarının oluşumuna yol açmakta, bu araçlarla kültürün ifade gücü artmaktadır (Güngör, 1999b: 29-30). Gazete, radyo, sinema, internet ve sosyal medya bu araçlara örnek olarak gösterilebilir. Bununla birlikte Güngör (2000b: 197), söz konusu araçların, millî kültürlerin ifade gücünü arttırmaktan ziyade, kitlelerin değer sistemlerini değiştirmek amacıyla kullanıldığını da belirtmiştir.
- *Vasat insan tipine uygun ürünler ve kalite düşüşü:* Teknolojik ilerleme neticesinde refahın yaygınlaşması, beraberinde birtakım olumsuzlukları da getirmektedir. Mallar ve hizmetler, edebî eserler, müzik eserleri, mimarî ve dinî eserler “vasat insan” tipine uygun olarak üretilmektedir. Bu durum, toplumda çok yönlü kalite düşüşüne yol açmaktadır.

İnsanlar, serbest zamanlarında bu tür vasat veya düşük kaliteli şeylerle karşılaşmakta, bu da insanları ve dolayısıyla toplumları bir boşluğa sevk etmektedir (Güngör, 2000b: 199-199).

- *Sahte değerlerin belirmesi:* Teknolojik ilerlemelerin de katkısıyla “vasıtalar gaye yerine geçmiş, insanlar gayelerini unutarak vasıtaları geliştirmeye ve onlar üzerinde çalışmaya önem verir olmuşlardır”. Hedfler kaybolunca veya arka plana itilince, insanlar birbirlerini araçlar üzerindeki başarılarına göre değerlendireceklerdir. Böylelikle mal, makam ve servet sahibi olarak toplumdaki saygınlığını ve başarısını göstermek isteyenler artmaktadır. Daha kötüsü, topluma karşı bu gösterişi yapamayanlar kendilerine karşı saygılarını da kaybetmektedirler (Güngör, 2000b: 199-200).
- *Meslek tercihlerinin değişmesi:* Teknolojik ilerlemelerin etkisiyle toplumun değer sistemi de bir ölçüde değişmiştir. Değişimin etkilerinden meslek seçimi de payına düşeni almıştır. Şöyle ki; insanı manevî bir güç olarak ele alan felsefe, edebiyat, sanat, teorik sosyoloji ve psikoloji gibi disiplinler, teknoloji ile iç içe geçmiş olan tıp ve mühendislik bölümlerine nispetle oldukça az rağbet görmektedir. Bu hususu çok büyük bir sorun olarak görmeyen Güngör, disiplin ayrımı yapmadan “meslek ahlâkının” esas alınması gerekliliğini önemsemektedir (Güngör, 2000b: 204).
- *Şehir, mahalle, akraba/komşu ve aile ile kurulan bağların değişmesi:* Teknolojik ilerleme, kaçınılmaz olarak bazı manevî değerlerin değişmesine yol açmaktadır. Örneğin; modern üretim, insan ilişkilerinde aile ve bölge bağlarının terk edilerek verimlilik esasına ve rasyonel hesaplara uygun ilişkilerin yerleşmesini gerektirmektedir. İnsanların zaman ve sürat anlayışları da değişimden payını almaktadır (Güngör, 1999b: 22).

Kültür üzerinde olumsuz etkileri ağır basan bu hususlara rağmen, Güngör (1998: 81)’e göre günümüzde teknolojik ilerlemelerin kültürü bozduğu düşüncesi yanlıştır. Esasında teknik unsurlarla beraber manevî şeylerin gelmemesi bozulmanın sebebidir. Örneğin; teknolojiyi tam alamamakla beraber, manevî değerlerimiz değişime uğramıştır. Teknoloji transferi için ödenen bedel ile işe yarayacak bir manevî değer (Batının iş ahlâkı gibi) alınamaması da zararı arttırmaktadır. Bu sebeple Güngör (2000b: 201), teknolojik ilerlemeden vazgeçme gibi imkânsız ve gereksiz bir düşünceye kapılmak yerine, yaşanan çağın koşulları ve olanakları doğrultusunda bir top-

lumsal dengenin tesis edilmesini önemli görmüştür. Bu bağlamda hayatın asıl gayesi olan insanî değerlere ulaşmada, modern teknolojiyi yararlı bir araç olarak kullanabilecek yolları araştırmak gerekmektedir.

Modernleşme, Batılılaşma ve Teknolojik Değişme Karşısında Türk Millî Kültürü

Osmanlı Devleti'nin savaş meydanlarında henüz ağır bozgunlara uğramadığı dönemlerde iktisadî, siyasî ve toplumsal düzende beliren sorunlara ıslahatlarla çekidüzen verilmek istendiği bilinmektedir. Bununla birlikte askerî sahadaki başarısızlıkların artmasıyla Avrupa merkezli modernleşme hamleleri, ordudan başlayarak diğer sahalara kademe kademe yayılım göstermiştir. Millî kültür unsurlarının akıbeti hakkında ise belli bir döneme kadar ciddi ayrışmalar ortaya çıkmamıştır. Fakat Güngör'e göre II. Meşrutiyet dönemi, bu hususta ayrışmaların daha belirgin bir hâl aldığı dönüm noktası olmuştur. Modernleşme faaliyetleriyle birlikte fertlerin, toplumun ve devletin çeşitli yönleriyle mevcut durumunu ve gidişatını tetkik ve tahlil eden, bu doğrultuda söz konusu unsurlara farklı kaynaklardan beslenerek rota tayin etmeye çalışan İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi fikir akımları belirmiştir. Avrupa menşeli kültür ve medeniyet unsurlarından nelerin, nasıl ve ne ölçüde alınıp alınmaması, fikir akımları arasındaki tartışma konularının başında gelmektedir.

Erol Güngör, söz konusu düşünce akımlarını kültür değişmeleri bağlamında ele almaktadır. Güngör, II. Meşrutiyet döneminde değişimin gerekliliği hususunda fikir akımlarının genel olarak uzlaşma içerisinde olduğunu belirtmektedir (Akgül, 2009: 132-133). Fakat değişimin kapsamı, yönü, ölçüsü ve hangi kaynaklardan beslenerek yapılacağı hakkında farklılaşmalar bulunmaktadır.

II. Meşrutiyet ertesinde modernleşme faaliyetlerinin kapsamı genişlemiş, bu kerte modernleşme için Avrupa'yı tüm yönleriyle rol-model alanlar ile milletin gerçek kimliğinin değişmesine karşı olanlar arasında fikir tartışmaları iyice alevlenmiştir. Son görüşün temsilcilerinden Ziya Gökalp, kültür ve medeniyet farklılaşması tezini ileri sürmüştür. Gökalp'e göre medeniyet evrensel olduğundan Türkiye'nin modernleşmesi gereklidir. Buna karşın kültür, millî özellikleri barındırmaktadır. Dolayısıyla modernleşme, kültürel anlamda Batılılaşmaya yol açmadan da mümkün olabilir. Süregelmekte olan kültür ve medeniyet farklılaşması tartışmalarının özünde bu hükümler bulunmaktadır. Gökalp, bu suretle pratik yoldan millî kültürü muhafaza etme hedefi gütmüştür (Güngör, 1998: 76-77).

Cumhuriyet döneminde ise Güngör (1999b: 40)'e göre Türkiye'de teknolojik değişme (medeniyet aktarımı), bunu en fazla arzulayan ve bu yolda manevî kültürü hazır duruma getirebilmek için radikal reformlar yapan kadrolarca tesis edilmemiştir. Cumhuriyet inkılapçıları, Avrupa medeniyetini temelde laiklik ve pozitivist düşünce olarak anlamışlardır. Bu açıdan Cumhuriyet öncesi ıslahat hareketlerinde, teknolojik medeniyeti kazanma noktasında daha bilinçli ve isabetli bir yol tutulmuştur.

Bu husustaki kanaatlerini Osmanlı ıslahatları ile Cumhuriyet inkılapları mukayesesi üzerinden sürdüren Güngör (1999b: 40-41), ıslahatların Türk toplumunda eksik olan tarafların tamamlanması çabalarına denk geldiğini, inkılapların ise bir medeniyet ve kültür değişmesi mahiyetinde olduğunu ifade etmiştir. Keza Güngör, Osmanlı ıslahatçılarının uygulamaya dönük meselelere önem atfettiklerini, Türk toplumunun Avrupa'ya benzemesi yerine Avrupa gibi güçlü olmasını hedeflediklerini ileri sürmüştür. Buna karşın inkılapçılarla (Baticılar, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi) Türkçülerin eski ıslahat uygulamalarını tatminkâr bulmadıklarını belirtmiş, bu kesimlerin kurumsal düzlemde Batı ve İslâm müesseselerinin ikilik oluşturmasını eleştirdiklerine dikkat çekmiştir.

Güngör, Cumhuriyet inkılapçılarının sanayi medeniyeti üzerinde yeterince durmadığını, Cumhuriyet Halk Fırkası (sonrasında CHP)'nin kültürel değişmeye birincil önem atfettiğini, bu değişmeler vasıtasıyla iktisadî gelişmenin tesisini arzuladıklarını ifade etmiştir. Güngör, Cumhuriyet inkılapçılarının medeniyet ve kültür anlayışları hakkındaki olumsuz görüşlerini daha ileri bir aşamaya taşımıştır. Şöyle ki, Cumhuriyet dönemindeki teknolojik değişme hızını, önceki dönemlere göre karşılaştıran bir çalışmanın henüz yapılmadığını, yapılmış olsaydı 1940'lara kadarki dönemin teknolojik değişme hızının, önceki dönemlerden daha hızlı olmayacağını görülebileceğini iddia etmiştir. Güngör, bu hususta bir de araştırma çağrısında bulunmaktadır: Cumhuriyet'in ilk otuz yılında manevî kültür alanında vuku bulan birtakım değişmeler, Türkiye'nin sınaî kalkınmasına veya iktisadî gelişmesine ne ölçüde katkıda bulunmuştur? Güngör, araştırmaların sonuçlarını beklemeden kendi kanaatini paylaşmada bir sakınca görmemektedir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde 1823-1850 ve Türkiye Cumhuriyeti'nde 1923-1950 dönemlerinin karşılaştırılabileceğini belirten Güngör, Osmanlı döneminde sadece teknolojik değil, kurumsallaşma açısından da Batı medeniyetinin Türkiye'deki yayılma hızının daha yüksek olduğunu ileri sürmüştür (Güngör, 1999b: 41-42).

Güngör, teknolojik medeniyetin Cumhuriyet dönemindeki yayılma ve yerleşme öyküsünde olumlu puanları II. Dünya Savaşı sonrası döneme vermektedir. Güngör (1999b: 42)'e göre teknolojik medeniyetin süratli bir biçimde Türkiye'ye girişi ve yerleşmesi, II. Dünya Savaşı ve sonrasında başlamıştır. İktisadî girişim olarak birkaç büyük kuruluşun temeli bu dönemde atılmıştır. Güngör'e göre teknolojik değişmeyi hayata geçiren asıl kadrolar Cumhuriyet'in Avrupalılarından ziyade yerli tiplerdir. Güngör'ün bu tiplerin belirgin özelliklerini sıralaması da dikkat çekicidir. Bunlar kısmen liberal bir siyasî ortamın sunduğu olanaklardan yararlanan, günlük hayatın pratik sorunlarıyla daha çok alakadar olan, iktisadî işleri kuralına göre ele alan ve zihniyet olarak da muhtemelen inkılapçı Halk Partisi düşüncesinde olmayan kimselerdir. Güngör'e göre, bugün de sınaî kalkınmanın hem siyaset hem de iktisadî uygulama alanında başlıca teşvikçileri ve yapıcıları "Avrupalı" olmayan, yerli karakteri ağır basan kadrolardır. Türkiye'nin modernleşmesinde öne çıkan bu kadroların bir diğer özelliği yaptıkları işleri herhangi bir ideolojiye dayandırmamalarıdır. Güngör, bu kadroların merkezde ve sağda konumlandığını, bazılarının siyasî karar alıcılar, bir kısmının üst düzey bürokrat, diğer kimselerin ise müteşebbis olduğunu belirtmiştir. Ayırt edici özellikleri olarak ise "gerçekçi" olduklarını vurgulamıştır.

Güngör'ün dile getirdiği iddialar, vardığı kanaatler veya ileri sürdüğü tezler elbette tartışmaya açıktır. Bunlardan ilki, Cumhuriyet dönemi inkılapçılarının teknolojik ilerleme ve sanayileşme politikaları hakkındadır. Güngör, teknolojik ilerlemeler kapsamında Osmanlı Devleti'nde 1823-1850 ile Türkiye'de 1923-1950 dönemleri arasında karşılaştırma yapılması gerektiğini belirtmiş, buna karşın böyle bir araştırma henüz yapılmadan Osmanlı Devleti'nde daha hızlı bir teknolojik yayılmanın olduğunu iddia etmiştir. Bu yüzden Güngör'ün teknolojik değişim hakkındaki karşılaştırması hiçbir ampirik veriye dayanmamakta ve apriori bilgiyle hareket eden bir yaklaşımın izlerini barındırmaktadır. Güngör'ün yaklaşımında ihmal edilen bir diğer nokta ise, Batı'dan alınan teknolojik ve kurumsal unsurların yayılma hızını birikimci bir sürece göre değil de karşılaştırmalı statik analize göre değerlendirmesidir. Buna göre Osmanlı'da kadim kurumlara ilk defa Batı kurumlarının dâhil edilmesini veya edilme ihtimalini göz ardı etmiştir.

Güngör, düşünce dünyasında, apriori bilgiye dayanarak iki dönemi birer fotoğraf olarak önüne koymuş ve şu şundan daha hızlıdır demiştir. Hâlbuki Cumhuriyet dönemi inkılapları ve teknolojik hamleleri Osmanlı birikiminin üzerine inşa edilmiştir. Bu sebeple "yayılma hızı"nın karşılaştırılması noktasında araştırmaların gerekliliğine vurgu yapılması gayet doğaldır, fakat

Osmanlı döneminin daha başarılı bulunması test edilebilirlik ve yanlıslanabilirlik ölçütlerine göre bir postulattan ibarettir. Güngör'ün eleştirel yaklaşımında üzerinde durulması gereken asıl nokta ise, Cumhuriyet inkılaplarının kültürel yönden kadim birikimi yıkıp, yerine Batı'nın kültürel değerlerini koymasındır. Güngör, benimsenen Batıcı kültürde iktisadî gelişmenin başarı düzeyini sorgulamakta, dahası bu kültürün teknolojik değişme gibi dışsal şoklar karşısında millî kültürün direnme potansiyelini azalttığını vurgulamaktadır. Esasında bu nokta, Türkiye'de farklı kesimlerin bir türlü nispi bir uzlaşma içerisine giremediği bir meselenin dışı vurumu gibidir.

Güngör (1999b: 21), bir taraftan inkılapçıların kültürel anlamda Batılılaşma çabalarına eleştirel yaklaşırken, diğer yandan bu çevrelerin "teknoloji hususunda Avrupa medeniyetine çok uzak olduklarını" iddia etmiştir. Böyle bir genelleme kısmen hatalıdır. Bu iddiaya uygun düşen şahıslar veya kesimler örnek gösterilebilir. Fakat "inkılapçılar" genellemesi kusurludur. Güngör (1999b: 22), bu iddiayı daha farklı bir boyuta taşır ve şöyle der: "(...) Buna karşılık teknoloji ile çok yakından teması olanlar, Avrupa'nın modern ekonomisini ülkeye sokmakta birinci derecede rol ve mevki sahibi olanlar çoğunlukla 'muhafazakâr' dediğimiz insanlardır." Bu tez, ana hatlarıyla İdris Küçükömer'in "Türkiye'de sol sağdır, sağ soldur" tezine indirgenen ileri-gerici analizini andırmaktadır. Bu tür tezler Türkiye'nin iktisadî yapısını, bilim ve teknoloji kültürü ile altyapısını, dünya siyasetindeki konumunu, uluslararası iktisadî ve siyasî şokların tesirlerini, kısacası zamanın şartlarını kısmen ihmal etmektedir.

Özaktınar'ın tashih ettiği medeniyet idraki kavramından hareket edilirse, Cumhuriyet dönemindeki medeniyet dönüştürme çabalarının eleştirilere daha açık olduğu söylenebilir. Yani bu dönüşümü çeşitli özellikleriyle benimsemeyen kesimlerin varlığı ve bunların tutarlı eleştirilerinin dikkate alınması gerektiği çok açıktır. Bununla birlikte iktisadî kalkınma ve teknolojik gelişme konularında "şu kesim diğer kesimden daha arzuldur" önermesi oldukça tartışmalıdır. Herhâlde Türkiye'de Batıcı, Kemalist, İnkılapçı, Türkçü, İslâmcı, muhafazakâr vs. gibi çevrelerin en fazla uzlaşma içinde oldukları husus teknolojik gelişme olsa gerektir. Kaldı ki, Atatürk döneminde faaliyete geçen üretim tesisleri, dönemin ve Türkiye'nin şartlarına göre öyle göz ardı edilecek gibi de değildir. Bu bağlamda Türkiye'ye Osmanlı'dan tevarüs eden üretim kültürü ve iktisat zihniyeti ile mühendis ve teknisyen gibi beşerî sermaye unsurlarını nitelik ve nicelik yönünden hesaba katmak gerekmektedir. Ayrıca iktisadî anlamda yarı bağımsız olan bir devletin, uluslararası siyasî ve iktisadî konjonktürü iyi okuyarak hamleler yapabileceği

huriyetini de göz önünde bulundurmak şarttır. Bu açıdan Türkiye’de çeşitli dönemlerde iktidarda bulunan inkılapçı, milliyetçi ve muhafazakâr kesimlerin, iç ve dış koşulların elverişliliğini ve sunduğu fırsatları gözetmeye çalışarak yaptıkları katkıları dikkate almak gerekir.

Şu hâlde Güngör (1999b: 22)’ün muhafazakâr kesimlerin inkılapçılara göre yerli kültür unsurlarına daha fazla bağlı olduğu yönündeki kanaati, yaşadığı zaman diliminin şartlarına göre isabetli bulunabilir. Bununla birlikte söz konusu kesimlerin özellikle 1980 sonrasında iktisadî ve siyasî düzlemde uzun soluklu güce erişmesi, yerli kültür unsurlarına ne ölçüde bağlı kaldıklarını sorgulamayı da gerektirmektedir. Güngör’ün yaşadığı zaman aralığı muhafazakâr kesimlerin medeniyet ve kültür unsurlarına yaptıkları katkıların ve zararların sıhhatli bir biçimde muhasebesinin yapılabilmesine olanak vermemektedir.

Bu noktada Güngör’ü mevzubahis kanaatlere sevk eden ortamı ve koşulları anlamak gerekmektedir. Şahbaz (2022: 9)’ın ifadesiyle, aktif bir siyasî hareketin mensubu olmamakla beraber, siyasî gündemle meşguliyeti süreklilik” arz eden Güngör, bu meşguliyetin ilimle uğraşanların enerjilerini tükettiğinin farkındadır. Bununla birlikte Ayvazoğlu (2022: 13), Güngör’ün “her biri darbeyle sona eren üç on yılın insanı olarak, Soğuk Savaş koşullarının olanca ağırlığıyla etkilerini hissettirdiği” bir dönemde eserlerini kaleme aldığını, dolayısıyla iç ve dış siyasetten kendini soyutlamasının, bir başka deyişle kendini fildişi kuleye hapsedmesinin zorluğunu ima etmektedir. Söz konusu şartların akademiye yansımalarına dikkat çeken Atasoy (2023: 23) ise, üniversitelerde sosyal bilimler alanında sosyalist ideolojinin revaçta olduğu ve bunun dışında kalan fikirlere itibar edilmediği bir dönemde Güngör’ün imal-i fikirde bulunduğunu vurgulamıştır. Kısacası, Güngör’ün inkılapçılar hakkındaki değerlendirmelerinde ölçüyü aşan bazı hükümlere veya genellemelere varmasında, bahis konusu ortamın ve koşulların, ölçüsüzlüğe ve dengesizliğe elverişli olmasının etkili olduğu söylenebilir.

Bunalımlar Karşısında Denge Arayışları

Teknolojik ilerlemeler ile medeniyet ve kültür arasındaki ilişkilerin irdelenmesi neticesinde, modern teknolojinin kültür değişimleri üzerindeki etkileri yukarıdaki alt başlıklarda Güngör’ün yaklaşımıyla tasvir edilmiştir. Bahis konusu tesirlerin Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e, buradan da 1980’li yıllara uzanan yansımaları, muhtelif fikir akımlarının kültür ve medeniyet ilişkisinde farklılık arz eden yaklaşımları öz olarak yine Güngör’den

hareketle ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda teknolojik ilerlemelerin tesirlerinden bütünüyle kaçınılamayacağı, dolayısıyla maddî düzlemde bu hakikatin gereklerini hakkıyla yerine getirme gerekliliği, mezkûr fikir akımlarının büyük ölçüde uzlaşma içerisinde oldukları bir husus olmuştur. Bununla birlikte millî kültür noktasında tatminkâr bir mutabakatın olmadığı da dile getirilmiştir. Teknolojik ilerlemelerin olumlu yönleri bir yana, insanların iktisadî, toplumsal ve kültürel ilişkilerini kapsamlı dönüşümlere uğratabilecek boyutlara varması, bunalımların nedenleri arasında teknolojinin de sayılmasına yol açmıştır. Bu sebeple teknoloji, medeniyet ve kültür sacayağında insanı merkeze alan fikrî arayışlar rağbet görmeye başlamıştır.

Bunalımlara çare arayışlarında Güngör (2000a: 76-77), teknolojinin insanlık tarihinde sürekli ilerleme yönünde mesafe kat ettiğini, bu sebeple teknolojinin ortadan kaldırılması gibi düşüncelere itibar edilmediğini vurgulamıştır. Bununla birlikte modernizmin oluşturduğu sorunlara temas eden Güngör, modernizmin başarısızlıklarını telafi etmeye yarayacak araçları da yok ettiğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda modern insanın söz konusu sorunları çözmeye yarayacak bir açıklama ve anlama sisteminin bulunmadığını kaydetmiştir. Dolayısıyla Güngör (1999b: 36)'e göre değerleri oluşturan veya tahrip eden kendi başına teknoloji değil insanlardır. Modernleşme ve teknolojik ilerlemelerin iç içe geçmişliği, esasında her ikisinin de beslendiği değerler sisteminin (Güngör'de kültürün) irdelenmesini gerektirmektedir. Bu suretle teknolojiye ve moderniteye şekil veren insanların hangi değerleri esas aldığı anlaşılmış olacaktır.

Avrupa medeniyetinin maddî temelini oluşturan "Sanayi Devrimi", birtakım kültürel değişmelerin maddî hayattaki yansımalarını göstermektedir. Bir başka deyişle insanların tabiat, dünya ve insan hususlarındaki görüşlerinin büyük çaplı değişime uğramasıyla Sanayi Devrimi doğmuştur (Güngör, 1999b: 37-38). Buna göre; Sanayi Devrimi'ni çeşitli yönleriyle ihata edebilmek için Rönesans, Reform hareketleri, Coğrafi Keşifler, Bilim Devrimi ve Aydınlanma felsefesi gibi maddî ve fikrî/manevî birçok etkenlerin birbiri ile iç içe geçmişliğini dikkate almak gerekmektedir.

Sanayî Devrimi'nin iktisadî sahadaki en bariz tesiri ise sanayileşme olgusudur. Sanayileşmenin devletler için tatbikatı zorunluluk arz eden bir iktisat politikası hâline gelmesiyle, uluslararası iktisadî ve siyasî ilişkilerdeki rekabet de körüklenmiştir. Bu hususta Güngör (1999b: 38-39); E. Durkheim, W. Sombart, T. B. Veblen gibi pek çok bilim insanının ve düşünürün, sanayileşme yarışının dünya genelinde yaygın bir vaziyet almasıyla, toplumların

gittikçe birbirine benzer özellikler göstereceği fikrini işlemeye başladıklarına dikkat çekmiştir. Bu zevatin dışında R. Aron'un da benzer fikirleri savunduğunu belirten Güngör, modern bilimin ve teknolojinin karşıt ideolojileri aşarak SSCB ve Batılı ülkeleri birbirine benzer hâle getirdiği tezini Aron'a atfen dile getirmiştir. Yakınsama hipotezi olarak da adlandırılan bu yaklaşım, bütün toplumların sanayileşme yolunda olduklarını ve sanayileştikleri nispette birbirlerine daha benzer özellikler göstereceğini ileri sürmektedir. Hipoteze göre, ortak teknoloji ile ortak bilgi toplama ve üretme sistemini (bilim) benimseyip uygulayan ülkelerin toplumsal ve iktisadî yapıları da ortak sistemlere göre düzenlenecektir. Güngör, sanayileşen toplumların birbirine benzeyeceği görüşünde haklılık payı bulunduğunu kabul etmekle beraber, kültürde de bir bütünleşmenin olacağı düşüncesinin tartışmaya açık olduğunu vurgulamıştır. Bu hususta Öz (2023: 8), Güngör'ün küreselleşme ile millî kültür bağını sıhhatli bir biçimde analiz ettiğini, buradan hareketle tek medeniyet iddiasına karşı çıktığını belirtmiştir.

Teknolojik ilerleme ve sanayileşme olguları her zaman olumlu anlamlar içermemekte ve bazı olumsuz sonuçları da beraberinde getirebilmektedir. Nitekim Güngör (2002: 159)'e göre, günümüz dünyası eskiye nispetle çok büyük felaketlerin tehdidi altındadır. En ileri teknolojilerin bulunduğu yerlerde sadece manevî huzur değil; çevre kirliliği, sıhate elverişsiz meslekler, gürültü vs. sebeplerle maddî rahatlık da kaybolmaya yüz tutmuştur. Böyle de olsa Güngör, hayatın tümünü tehdit eden tehlikelere yol açmasına rağmen, bilim ve teknolojideki gelişmelerin mutlak kötü olarak yaftalanmasını doğru bulmamakta ve modern teknoloji ile birlikte çözülen değerler sisteminin yerine, yeni ve farklı bir ideolojinin geçirilmesi zorunluluğuna işaret etmektedir.

Yeni ve farklı ideoloji arayışları “insanî değerlerin teknolojiye feda edilmemesi” çabası altında, Doğu-Batı fark etmeksizin çeşitli ülkelerde mevcuttur (Güngör, 2000a: 51). Bununla birlikte Batı'daki arayışlarda doğal olarak Batı kültürünün öne çıkarıldığı görülmektedir. Dahası Batı'da teknolojinin insanlar üzerinde oluşturduğu tehlikeleri, yine teknoloji yoluyla giderme düşüncesinde olanlar bulunmaktadır. Batı'nın materyalist kültürüne yine aynı kültür çevresinden çıkan Marksizm ile tepki gösterilmesi, bu anlayışın çarpıcı bir örneğini oluşturmaktadır. Teknoloji düşmanlığından hareket eden Marksizm'in, daha ileri teknoloji ile insanlığın kurtulacağı düşüncesini önemseyerek bu nefreti bir aşka dönüştürmesi (Güngör, 2000a: 76) çelişkili bir durumdur. Güngör (2000a: 46), çelişkiler içeren arayışları sadece Mark-

sizim'e özgü olarak görmemektedir. Bu hususta A. Toynbee'nin dilinden çağdaş Batı'nın bilime ve teknolojiye fazlaca güvenmenin esiri olduğunu, bu güvenin insanlığa faşizm ve komünizm gibi belalar getirdiğini de belirtmiştir. Dolayısıyla Güngör, mevcut bilim ve teknolojiyi besleyen değerler sistemini geliştiren ülkeleri eleştirmekle yetinmemekte, yine bu ülkelerin içinde ve/veya dışında gelişen çeşitli ideolojik arayışların da söz konusu bunalımlara tatminkâr bir çözüm yolu sunamadıklarını dile getirmektedir.

Bu ahvale binaen Güngör, daha sıhhatli bir arayış zemini için İslâm medeniyetine ve Türk millî kültürüne doğru dümeni kırmaya başlamıştır. Vardığı bu aşamada Güngör (2000a: 25-26), uzun zamandır alternatif olarak görülen Batı medeniyetinin yine Batılılarca sarsıcı eleştirilere tabi tutulduğuna, dolayısıyla İslâm aydınlarının kendi medeniyetlerine yönelmeye başladığına dikkat çekmektedir. Akabinde Batı medeniyetine duyulan güvenin 19. yüzyıldaki gibi güçlü olmadığını, dünya savaşlarından nükleer savaş tehditlerine uzanan hadiselerin, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin 19. yüzyılda oluşturduğu iyimser havayı bozduğunu vurgulamıştır. Bu durumda Batı medeniyetini tek çıkar yol olarak sunan görüşlere itibar ve iltifat edilemeyeceğini ima eden Güngör, günümüzün Müslüman aydınının Batıyı artık olumlu ve olumsuz yönleriyle değerlendirebilecek nesnel bir yaklaşım benimseme olanağına eriştiğini ileri sürmektedir.

Batıyı olumlu ve olumsuz yönleriyle değerlendirebilecek bir ortamın varlığı kabul edilse dahi, modernleşme faaliyetleri ve teknolojik ilerlemeler karşısında İslâm dünyasında ve Türkiye'de medeniyet ve kültür arasında kurulması tasarlanan yeni dengenin hangi türden arayışlara dayandığı önem arz etmektedir. Bir başka deyişle, nispi de olsa, kurgusal düzlemde kaosu kozmosa veya dengesizliği dengeye sevk ettirecek arayışların maddî, manevî ve fikrî temelleri, ne ölçüde bunalımları giderebilme potansiyeli taşımaktadır? Bu temel soruya Güngör'ün İslâm dünyası ve Türk milliyetçiliği değerlendirmeleri üzerinden yanıtlar vermeye çalışılacaktır.

Bunun için Güngör'ün Türk millî kültürü hakkında benimsediği yaklaşıma öncelikle değinmekte fayda bulunmaktadır. Bu hususta Şahbaz (2022: 236)'a göre Güngör'ün misyonu, modern bir Türk kültürünün inşası ile bunun yollarını aramaktır. Yılmaz (2008: 654), bu yolda Güngör'ün dışardan müdahalelerle yapılan bir kültür değişmesi tarzına değil de, serbest işleyişle vuku bulacak dönüşüme daha olumlu yaklaştığını belirtmiştir. Türkoğlu (2009: 108) ise, Türk millî kültürünün Güngör'ün yaklaşımında teknolojik ilerlemeyi teşvik edici özellikleri de içerdiğini ima etmiştir.

Modernleşme ve teknolojik ilerleme birlikteliği, insanî değerleri bozucu nitelikler taşısa da Güngör, Türkiye’de bu meseleyi tartışanların, henüz teknolojik modernizasyon yolunda ciddi mesafe kat edilmeden fikir ileri sürdüklerine dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda Türkiye’de farklı kesimlerin teknolojinin transferi ve yerleşmesi hususunda mutabık olduklarını, fakat bunlar arasından uygulamaya dönük iş yapanların oldukça az olduğunu belirtmiştir. Şu hâlde Güngör’e göre Batı medeniyetinin sorunlarından ve çıkmazlarından söz etmek, bir yönüyle tembelliğe mazeret örneği olacaktır (Güngör, 1999b: 45).

Güngör, Türkiye’nin mevcut sorunlarının teknolojik değişmeden kaynaklanmadığını, aksine modern teknoloji gelmediği hâlde millî kültürün çoğu unsurlarının aşındığını ifade etmiştir. Bu sebeple öncelikle mümkün olan en kısa zamanda ve en az bedel ile modern teknolojinin aktarılması önem taşımaktadır. Teknolojik değişme hususunda mümkün olmayan bir kontrol mekanizması aramak yerine, Türkiye’de sağlam bir millî kültür inşa etmenin yolları araştırılmalıdır. Diğer ülkelerle kurulan ilişkilerde dikkat edilmesi gereken nokta, yerli kültürün yabancı unsurlarla kolaylıkla yer değişmesine yol açacak zayıflıkların giderilmesini sağlamaktır. Batı medeniyetini almak ve benimsemek isteyen ülkelerin ortak özellikleri, kültürlerinin böyle bir medeniyetten gelecek bozucu etkilere mukavemet gösterecek kadar sağlam olmamasıdır. Güngör’e göre Türkiye’nin millî kültürünün dıştan ziyade içten sarsılması, medeniyet aktarımında ayrı bir talihsizlik oluşturmuştur. Bu durum, Batılılaşmanın aşındırıcı tesirlerine karşı millî kültürü bütünüyle açık hâle getirmiştir (Güngör, 1999b: 46).

Güngör, Batılılaşmanın teknolojik ilerlemeleri de içeren modernleşme kavramından zamanla ayrıştırıldığını, bunda siyasî bağımsızlıklarını elde etmeye çalışan ülkelerde beliren milliyetçilik düşüncesinin tesiri bulunduğunu belirtmiştir. Keza milliyetçiliğin siyasî bağımsızlık hareketi olarak doğduğunu, bağımsızlığın elde edilmesinden sonra ise millî kültür hareketine dönüştüğünü vurgulamıştır (Güngör, 1999a: 151). Türkiye’de millî kültür, Batılılaşma hareketleri neticesinde zedelendiği için aydın kesimi Türk kültürüne büyük ölçüde yabancı kalmıştır. Buna karşın Güngör’e göre Türk kültürünü daha ziyade halk kitleleri sürdürmüş görünmektedir. Bu durumda millî kültürün modern olanaklarla geliştirilmesi anlamına gelen milliyetçilik, halk içinde varlığını sürdüren temel kültür unsurlarını esas almak mecburiyetindedir (Güngör, 2002: 10). Bu husus, Güngör’de pergelin çivili ayağı gibidir. Fakat diğer ülkelerle kültürel etkileşim kurulması da söz konusudur ki, bu durumu per-

gelin hareketli ayağı olarak adlandırmak mümkündür.

Bu düşüncelerden hareketle Güngör, milliyetçilerin kültür anlayışlarını ana hatlarıyla üç başlık altında toplamıştır: (Güngör, 1999a: 151-152).

- Millî tarih içinde yeri olmayan kültür unsurlarının ve değerlerinin millî kültür içinde sayılmasına taraftar değildirlir.
- Teknolojik değişimin değerleri de mutlak olarak değiştireceğini, dolayısıyla teknoloji alanan ülkelerin kültürlerinin de alınacağı fikrini kabul etmemektedirler.
- Batı medeniyeti dışındaki toplumları kabaca “Batı-dışı” veya “Batılı-olmayan” gibi kavramlarla, Batı karşısında aynı kategoride niteleyen bir yaklaşımın karşısındadırlar.

Güngör (1999a: 156)’e göre milliyetçiler, zorlu koşullarda yaşama kabiliyetini sürdürebilme özelliği gösteren bir kültürü geliştirme iddiasındadırlar. Bununla birlikte kültür ile teknoloji arasındaki ilişkiler, milliyetçileri Batı karşısında bazı tavırlar almaya sevk etmektedir. Teknoloji, kültürün temel aracı olduğundan, ileri bir kültürün ileri bir teknolojiden uzak kalamayacağı açıktır. Bir kültür ne kadar yaygın bir hâl alırsa, o ölçüde millî olma düzeyi artar. Bu sebeple modern teknolojinin olanaklarından yararlanılmadıkça, bir kültürü ülkenin her tarafına yaymak mümkün değildir.

Bu durumda, millî kültürün geliştirilmesinde Batı ile olan ilişkilerin kısılmasından ziyade genişletilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Kültürler etkileşimlerle zenginleşmekte, bunlardan kaçınarak da kısırlaşmaktadır. Bu doğrultuda Batı kültürü ile temasların Türkiye’ye büyük faydalar getireceğini söylemek mümkündür. Her kültür, çevresindeki maddî medeniyete uymak zorundadır. Çağdaş bir kültürün çağdaş medeniyetteki örneklerden yararlanması kolay ve verimli bir yol olacaktır. Bu bağlamda milliyetçilik kendini yenilemek zorundadır. Eskiye sürekli bir şeyler katarak yenilenme sağlanmadığı takdirde, müzede yaşayan insanlara benzemek kaçınılmaz olur. Müzeler güzeldir, fakat hayatın dışında kalan şeylerdir (Güngör, 1999a: 156).

Millî kültürü kurmada ve geliştirmede çoğu Batı ülkeleri Türkiye’den ileri durumdadır. Bu ülkelerin tecrübeleri Türkiye’de millî kültür çalışmalarını için değerli birer başvuru kaynağı olacaktır. Keza Güngör, millî kültür davası ile Batılılaşma arasında olumlu bir bağın da varlığına işaret etmiştir. Güngör’ün bu kanaate varmasında, Türkiye’nin örnek aldığı Batı devletlerinin de millî kültür esasına göre kurulmaları etkili olmuştur. Bu ülkelerde kültür alanındaki faaliyetlerin büyük kısmının, yeni nesilleri millî kültürün

temel değerleri ile yetiştirmek olduğuna dikkat çeken Güngör, “Batıdaki kültür hayatının bu karakteristiğine dikkat edilecek olsaydı, Batıcılık ve Türkçülük arasındaki tartışmaların çoğunlukla yanlış temele dayanan yersiz çatışmalardan ibaret olduğunun” (Güngör, 1999a: 156-158) anlaşılacağını vurgulamıştır. Kısacası Güngör, millî kültür ile çağdaş hayatın gereklilikleri arasında uyumlu bir sentezin kurulmaya çalışılmasını, buna uygun insanların yetiştirilmesini önemsemektedir.

Milliyetçilik ve millî kültür bağını esas alarak, Türkiye’de milliyetçilerin modernleşme, teknolojik ilerleme ve Batılılaşma karşısında takındıkları tavırları ve benimsedikleri ilkeleri ana hatlarıyla ele alan Güngör, hâlihazırdaki bunalımları gidermede millî kültür ve çağdaş teknoloji senteziyle yeni bir soluk getirmeye çalışmıştır. Bu noktada asırlar içerisinde süzülerek gelen millî kültür unsurları esas alındığı takdirde, coğrafi ve dinî bir ayırım yapmadan diğer kültürlerle etkileşimin doğal, hatta faydalı olduğunu vurgulamıştır. O hâlde İslâm inancının İslâm medeniyeti ve Türk millî kültürü üzerindeki kurucu ve yönlendirici tesirleri göz önünde bulundurulursa, mevcut bunalımlara çözüm yolu arayışlarında İslâm’ın teknoloji ve insan arasında nasıl bir bağ kurduğu hususu da merak unsuru olsa gerektir. Güngör, söz konusu merakı giderecek bazı temel açıklamalar getirmiştir.

Güngör (2000a: 194)’e göre İslâm dünyası, karşısındaki başlıca engelleri henüz aşabilmiş değildir. Bu engellerden birisi teknoloji açısından nispi olarak geri kalmasıdır. Güngör (2000a: 75), İslâm inancı ve teknoloji arasındaki ilişkiyi irdelemiş, bu hususta İslâm âleminin modern teknolojiyi reddeden bir tavır sergilemediğini, bilakis modern teknolojiye uyum sağlama çabası içerisine girdiklerini ve bunda herhangi bir dinî engelin bulunmadığını bildiklerini belirtmiştir. Güngör (2000a: 208)’e göre modern medeniyet, bilimin ve teknolojinin hâkimiyeti olarak tanımlanırsa, İslâm’ın böyle bir medeniyete uyum sağlamak üzere dayandığı esaslardan fedakârlık etmesi gerekmemektedir.

Bu noktada Güngör (2000a: 75), İslâm’ın teknolojik ilerlemelerin oluşturduğu sorunlara karşı getireceği çarenin, teknoloji reddiyesi yerine teknolojiyi daha yüksek bir değer sisteminin emrine amade kılmak olacağını vurgulamıştır. Buna göre dindar bir Müslümanın vasıflarından birisi de Aydın (2009: 121)’a göre, Kur’an-ı Kerim’den hareketle düşmanların silahıyla silahlanma gerekliliğidir. Bu doğrultuda Müslüman fertler, bilimi ve teknolojiyi takip etmek, hatta yön vermek ve bunlara işlerlik kazandırabilecek kurumsal örgütleri tesis etmekle de yükümlüdür. Burada Aydın (2009)’ın dindarlık gereği olarak sadece düşmanın silahıyla silahlanma hususunu gör-

mediğini, ilgili ayet-i kerimeye bilim ve teknoloji konusu gereğince müracaatta bulunduğunu hatırd tutmak gerekmektedir.

Esasında dünyada, insanın manevî ihtiyaçlarını göz ardı eden kaba maddeci hayat tarzı yaygın bir eleştiri konusudur. Şu halde insanı öne çıkaran, madde ve teknoloji gibi diğer şeyleri insana araç kılacak bir düzen arayışının varlığı dikkat çekmektedir. Güngör'e göre bu arayış için en ideal rehber İslâm dinidir. İslâm dininin temelinde insanı halife gören bir anlayış bulunmaktadır ve bu anlayışı başka bir öğretilde bulmak imkânsızdır. Son tahlilde böyle bir değer sistemi dünyadaki tüm teorilerden daha üstündür (Güngör, 2000a: 208). İslâm'ın madde ve mana, dünya ve ahiret gibi ikilikler arasında bir denge tesis ettiğine dikkat çeken Güngör, İslâm medeniyetinin yeniden canlandırılması ile bunalımların giderilebileceğine dair kanaatini paylaşmıştır (Güngör, 2000a: s. 77-78).

Bununla birlikte Güngör'e göre İslâm medeniyetinin yeniden yücelmesi, siyasî hadiselerden değil düşünce dünyasındaki gelişmelerden kaynaklanacaktır. Bu hususta Güngör; Müslüman aydınları, âlimleri, mütefekkirleri ve sanatkârları sorumluluk şuuru sahiplenmeye davet etmektedir. Medeniyetleri âlimlerin ve sanatkârların inşa ettiğine dikkat çeken Güngör, bu gayretlerle bir başarı sağlandığı takdirde siyasî hedeflerin kendiliğinden gerçekleşeceğini düşünmektedir. Bunun için Müslüman aydınlar, kendilerini yıpratın ve enerjilerini tüketen günlük siyasî çekişmelerden uzak durmalıdır. Güngör, günlük siyasetin cepheleşmelerinde İslâm'ı kullananların, İslâm medeniyetinin yeniden canlanmasına fayda değil, aksine büyük zararlar vereceğini vurgulamıştır (Güngör, 2000a: 209).

Değerlendirme ve Sonuç Yerine

“Cahilsin; okur, öğrenirsin. Gerisin; ilerlersin.

Adam yok; yetiştirirsin, günün birinde meydana çıkıverir.

Paran yok; kazanırsın. Her şeyin bir çaresi vardır.

Fakat insan bozuldu mu, bunun çaresi yoktur.”

(Tanpınar, 2003: 87).

Erol Güngör'ün fikrî mirasından hareketle kaleme alınan bu makalede, medeniyet ve kültür değişmelerinin insan hayatı üzerindeki tesirleri, iktisat sosyolojisi ile bağlantılar kurularak ele alınmaya çalışılmıştır. Batı Avrupa olarak nitelendirilebilecek ülkelerde başlayan felsefi, dinî, iktisadî ve siyasî akımlar ve canlanmalar, Sanayî Devrimi'nin zamanla üzerinde yükseleceği

medeniyet dönüşümüne zemin hazırlamıştır. Maddenin yaptırım gücünün sarsıcı boyutlarını keşfeden bu dönüştürücü akılla kurumsal yapılanmalarını tamamlayan devletler, yayılcı siyasetle diğer toplumlar ve ülkeler üzerinde sadece siyasî ve iktisadî alanlarda değil, aynı zamanda medeniyet ve kültür sahalarında da nüfuz kurmaya çalışmışlardır. Bir taraftan “biz ıslah edicileriz!” diyerek “yaratıcı”; diğer taraftan kadim kurumları aşındırmasıyla da “yıkıcı” olan bu medeniyet anlayışı, iki büyük savaşın da patlak vermesine yol açmıştır. İnsanların aynı gemide olduğunu göz ardı edip dış aleme kaos ihraç eden bu zihniyet; kendi içlerinde iktisat, siyaset ve kültür düzlemlerinde nispî bir denge, huzur ve sükun ortamını tesis etme gayretini gözeterik Tanrı katında bağışlanmayı ve mükafata mazhar olmayı ümit etmektedir. Hatta had tanımayarak Tanrılaşmaya kadar giden eğilimler bile söz konusu olmaktadır. F. Nietzsche’nin “Tanrı Öldü” ifadesinin içerdiği anlamlardan biri de bu nokta olsa gerektir.

Sanayi devrimlerinden aldıkları güçle medeniyet anlayışlarını, kültür ve ideoloji kılıfları ile hem kendi içlerindeki aykırı seslere hem de diğer toplumlara “kurtuluş reçetesi” olarak takdim eden ve dayatmaya çalışan bu akıllar, millî kültürleri ve diğer medeniyet anlayışlarını tahrip ederek örselediğini söylemek mümkündür. Daha da tuhafı, bu zihniyetin baskın veya yerleşik olduğu ülkelerde “çoğulculuğun” yüceltmeye çalışılmasıdır. Ülke içinde ve küresel düzeyde tek bir iktisadî, siyasî ve kurumsal nizam tesis etmeye çalışanların çoğulculuktan söz etmesi, en azından samimiyetlerinin sorgulanmasını gerektirmektedir. Bu ahval altında Güngör, Türk millî kültürü ile İslâm medeniyeti eklenmesinde arayışların varlığına, bu noktada bilim ve sanat sahalarındaki gayretlerin önemine vurgu yapmıştır. Bununla birlikte, Güngör’ün medeniyet ve kültür değişimleri kapsamında ileri sürdüğü bazı tezler, eleştirel akıl rehberliğinde değerlendirilmeye muhtaçtır.

Bu doğrultuda Güngör’de medeniyet ve kültür kavramlarına yüklenen anlam çeşitliliklerini tashih eden Özakpınar’ın yaklaşımının daha isabetli olduğu söylenebilir. Şöyle ki; insan dünyaya gözünü açmasıyla birlikte kendini belli bir zaman, mekân ve insan unsurlarının şekillendirdiği ortam içerisinde bulmaktadır. Dolayısıyla akıl sahibi bir varlık olarak insan bu unsurların hem tesiri altında kalmakta, hem de bunların içerdiği maddî ve manevî olayları ve olguları idrak etmeye, açıklamaya, anlamlandırmaya ve bunlara şekil ve istikamet tayin etmeye çalışmaktadır. Benimsenen medeniyet anlayışı, bu aşamada devreye girerek insanların değer dünyasına yön verebilmektedir. Medeniyetin sunduğu değerlerin benimsenip çeşitli düzeylerde veya

biçimlerde uygulanmasıyla insanların zihniyet dünyası belirginleşmektedir. Zihniyetin somut maddî ve fikrî/sanatsal ürünlere yansımaları ile de o toplumun kültürü ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda kültürel unsurlara/eserlere bakılarak, ilgili toplumun yaşam tarzı ile ilgili daha isabetli kanaatlere varılabileceğini belirtmek mümkündür. Teknolojik ürünler gibi kültürel unsurlar somut kurumlara; örf, adet, gelenek ve görenekler ise manevî kültür unsurları olarak soyut kurumlara örnek gösterilebilir. Hem soyut hem de somut kültür ve kurumlar üzerinde, benimsenen medeniyet anlayışının izleri bulunmaktadır. Buna göre teknolojik ürünleri kullanma, benimseme, üretme ve geliştirme biçimleri o toplumun medeniyet idraki ile bağlantılıdır. Dolayısıyla teknolojik ilerleme ile kurumsal iktisat ilişkisinde medeniyet ve kültür anlayışının hesaba katılması kaçınılmaz bir husustur.

Bununla birlikte teknolojik ürünlerin üretilmesinde ve kullanılma tarzlarında, farklılıkların ve sorunların mevcudiyeti, benimsenen medeniyet anlayışının da sorgulanmasını gerektirmektedir. Sanayi Devrimi'ni doğuran maddî ve düşünsel koşulların idraki, bunun İslâm medeniyeti eleğinden geçirilmesi ve sonrasında çeşitli sahalarda gerekli kurumsal örgütlenmelerin yapılması noktalarında geç kalınması ve/veya askerî alan dışında pek de bu türden bir dönüşüme ihtiyaç duyulmaması, sanayileşen Batı Avrupa ülkelerinden ayrışmaya (divergence) ve sorunların müzminleşmesine yol açmıştır. İlerlemeci tarih anlayışı, Avrupa-merkezci yaklaşım ve Oryantalist düşünce bu dönemde ivme kazanmış, kurgusal olarak geri kalmışlık ve gelişmişlik ayrımı ortaya çıkmıştır. Esasında sanayileşen ülkelerin sömürgecilik ve emperyalizm yoluyla diğer ülkeler ve toplumlar üzerinde nüfuz kurma mücadelesi belirgin bir hâl alana kadar, diğer ülkelerin ve toplumların sanayileşen devletlerde olduğu gibi bir medeniyet ve kültür değişimine nispeten mesafeli durdukları söylenebilir.

Durum böyle de olsa, Osmanlı Devleti örneğinde, savaşlardaki yenilgilerin de etkisiyle başta ordu olmak üzere ıslahat mahiyetinde modernleşme faaliyetleri başlamıştır. Bunu idare, siyaset, ticaret, hukuk, eğitim ve öğretim sahalarında yapılan düzenlemeler takip etmiştir. Mevcut medeniyet idrakini ciddî olarak örselemeyecek ölçüde yapılan bu modernleşme hamleleri; savaşlardaki mağlubiyetlerin süregelmesi ve iktisadî yükümlülüklerin de ziyadeleşmesiyle, "içeriden" bazı muhalif kesimlerin eleştirilerini medeniyet anlayışına yöneltmelerine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda modernleşmeyi, Batılılaşma/Avrupalılaşma ile özdeş gören kesimler belirtmeye başlamış ve bunların askerî, siyasetî, iktisadî ve kültürel hayat üzerindeki etki düzeyleri, iç ve dış koşulların uyum göstermesiyle, yükselme eğilimi içerisine girmiştir.

Çoğu yazar bu sürece bir milat noktası tayin ederken Tanzimat dönemini esas almaktadır. Buna karşın Güngör, Tanzimat döneminin etkilerini göz ardı etmemekle birlikte, modernleşme yolunda İslâm medeniyetine ve millî kültüre karşı takınılan tavırların daha belirgin bir hâl alması noktasında, II. Meşrutiyet dönemini bir dönüm noktası olarak görmektedir. Bu dönem itibarıyla Batıcı kesimlerin ülke idaresinde zamanla müessir konuma erişmeleriyle medeniyet idrakini de ciddî dönüşümlere uğratabilecek politikalar ve inkılaplar tatbikata geçirilmiştir. Kısacası Güngör çizgisinde millî kültür şuuru ve İslâm medeniyeti idrakinde beliren birtakım olumsuzlukların kaynağında bu hikâyenin izleri bulunmaktadır.

Modernleşme hamlelerinde elek işlevi görmesi beklenen medeniyet idraki, Güngör çizgisine göre inkılaplarla şirazededen çıktığı için, modernleşme ve Batılılaşma faaliyetleri doğrudan ve dolaylı olarak medeniyet idrakinin dönüşümüne yönelik bir seyir izlemiştir. Böylelikle toplum katmanları arasında doku uyumsuzluğu sorunu ortaya çıkmış, bu da kimlik sorununun belirmesine zemin hazırlamış ve “ortada kalmışlık sorunu” olarak nitelendirilebilecek bir hadise devam edegelmiştir. Diğer taraftan inkılaplara kadar süregelen nispi bir medeniyet-kültür dengesinden söz edilebilse de, bu dengeyi bozan unsurlar olarak sadece inkılapları ve Güngör’ün tabiriyle “inkılapçıları” göstermek eksik ve kısmî bir analize yol açacaktır. Esasında inkılapçıları bu politikalara sevk eden zamanın ve zeminin koşullarını iyi bilmek gerekmektedir.

Kapitalist zihniyetin askerî, siyasî, bilimsel-teknolojik, iktisadî, hukukî vb. kurumlarına karşı başarılı cevaplar üretilmiş olsaydı, inkılapçıların pragmatik yolla devletin bekasını Batılı kurumların ithaline bağlayan fikirleri gelişme zeminini muhtemelen bulamayacaktı. Dahası Batı karşısında aşağılık kompleksine kadar varan ifrat hali, aydınların tartışma gündemleri arasında muhtemelen yer almayacaktı. Güngör de bu noktanın farkındadır ki, inkılapçıların devletin bekasını Doğu-Batı sentezi gibi girift ve uzun süre gerektiren derin ilmî tartışmalara bağlamak yerine, geminin kaptanları olarak hızlı ve pratik çözümlerle bu yola iltifat etme gerekçelerini bir yönüyle anlaşılabilir bulmaktadır. Siyaset erbabı, sahadaki oyuncular olarak, geniş bir zaman diliminde kitaba (teoriye), geleneğe ve kurala göre reçete geliştiren bilim insanlarına ve aydınlara göre, hızlıca çözüm üretmesi gereken sorunlarla kaçınılmaz olarak yüzleşmektedir. Bu nokta elbette karar alıcıların söz konusu geleneği ve kuralları tamamıyla göz ardı etmesini gerektirmez. Fakat Güngör’ün de vurguladığı üzere kültür unsurlarımıza dönemin koşullarını dik-kate alarak yeni şeyler katılmadığı müddetçe, bunlar müzeliğe unsurlar haline

gelecektir. Medeniyet idrakimizi ve kültür unsurlarımızı asırlar içerisinde ihya edecek, diri kılacak yeterli hamlelerin yapılmaması müzelik unsurları ziyadeleştirmiş, bir yönüyle de inkılaplara doğru giden süreci hazırlamıştır. Bu noktada siyasî karar alıcılar olumlu ve olumsuz çağrışımlarıyla jakoben bir yol tutmuşlar, medeniyet ve kültür dünyamızda oluşması muhtemel yan tesirleri göz ardı ederek kendi tavırlarını ortaya koymuşlardır.

İslâm medeniyeti idrakinin örselenmesinde dışsal şokların ve inkılapların tesirine dikkat çeken Güngör'ün yaklaşımında, temsil edilen medeniyet ile bunun kurumsal ve kültürel unsurlarının ne ölçüde "İslâmî" olduğu ise daha az tartışma konusu edilmektedir. Güngör, bu eksikliği "İslâmın Bugünkü Meseleleri" adlı eserinde bazı yönlerden gidermeye çalışmıştır. Bununla birlikte bazı temel sorulara cevaplar aranması gerekmektedir:

- Modernleşme faaliyetlerinde yabancı kültür unsurlarının bünyemize dâhil edilmesi hususunda Özakpınar ile Güngör'ün esas aldığı İslâm medeniyeti eleği nasıl kullanıldı? Bu eleğin "İslâmîliği" noktasında Müslüman ulema arasında bir uzlaşma var mıydı?
- İslâmîlik hususunda farklı gelenekler ve yorumlar, siyasî ve iktisadî karar birimleri üzerinde bir tesir bırakabilmiş miydi? Yoksa İslâm ilkeleri, maslahat icabı denilerek, "devam-ı saltanat-ü devlet" gerekçe gösterilerek farklı yorumlamalara mı tabi tutulmuştu?
- Osmanlı Devleti'nde talim ve terbiye müesseseleri ile siyasî, iktisadî, hukukî ve dinî kurumların eleştirisinin yapılmasına ihtiyaç yok mudur? Bu kurumların başına "İslâmî" sıfatı eklenince eleştirilerden muaf mı olacaktır ya da bunların ne ölçüde İslâmî olduğu sorgulanmayacak mıdır?
- İslâm medeniyeti, Cumhuriyet döneminden asırlar önce mi örselenmeye başlamıştı?

Bu sorularla İslâm ile İslâm'ı temsil eden dönemin Müslümanlarını ayırma gerekliliğine yapılan vurgu, dikkatli nazarlardan kaçmayacaktır. Bu ayırım ile dönemin Müslümanlarını ölçüsüzce ve insafsızca yermek değil, bilakis lisan-ı münasiple ve ilmî yöntemler doğrultusunda anakronizme düşmeden, ilgili dönemlerde çeşitli sahalarda takip edilen siyasetlerin muhasebesinin yapılması kastedilmektedir. Osmanlı Devleti, uzun ömürlülüğüyle hiç şüphesiz Türk tarihinde müstesna bir yeri teşkil etmektedir. Bu bağlamda devletin kurumsal yönlerden faziletlerini tespit eden pek çok bilimsel araştırma yapılmıştır. Bununla birlikte iktisadî, siyasî, hukukî, bilimsel ve kültürel yönlerden dünden bugüne birtakım eksikliklerden, kusurlardan veya

tatminsizliklerden söz ediliyorsa, bunların sebepleri ve kökenleri üzerinde durulması önem arz etmektedir.

Bunun için, dönem ayrımı gözetmeksizin, toplumsal tabakalaşmanın devletlerde nasıl bir vaziyet ve mahiyet arz ettiği hususuna eğilmek gerekmektedir. Toplumsal tabakalaşmada üst kademelerde yer alan kimselerin, geniş halk kitlelerinin hayatına çok çeşitli yönlerden etkilerde bulunacak, şekil ve istikamet verecek konumlarda buldukları bilinmektedir. Bir başka deyişle, üst kademelerde bulunanların ülküleri, gaye-i hayalleri ve bu kapsamda izledikleri stratejiler ve uyguladıkları politikalar, toplumun ve devletin gidişatına bir ölçüde yön vermektedir. Dolayısıyla bu kesimlerin İslâm medeniyeti idraki ve millî kültür konularında nasıl bir tavır takındıkları, hangi yaklaşımları benimsedikleri oldukça mühim bir husustur. Benimsedikleri yaklaşım, tuttıkları yol ve izledikleri rota dikkate alındığında, başarıdan veya başarısızlıktan öncelikle sorumlu tutulan geminin kaptanları olmaktadır.

O halde Mehmed Akif Ersoy'un "Asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm'ı" ifadesi, esasında bu ifadenin içerdiği çok boyutlu hesaplaşmaların ve kurumsal dönüşümlerin, önceki asırlarda tatminkâr bir biçimde yapılamadığının dışı vurumu gibidir. Bu ifadenin barındırdığı eleştiri oklarının ise öncelikle üst kademeleri bağladığı açıktır. İslâm ilkeleri fonksiyonel akıl (te'akkul) rehberliğinde, asrın idrakine bir ölçüde söylenmiş olsaydı, belki de bugün bazı çevrelerin şikâyet edegeldiği inkılapların sert yüzüyle karşılaşılmayacaktı. İnkılaplar bir tarafa, "herhangi bir ölçüden yoksun" türdeki Batı hayranlığı ve Frenk mukallitliği, muhtemelen sayıca pek az dar bir çevreye mahsus kalacaktı.

Bu ifadelerle iktisadî gelişme, teknolojik ilerleme ve insan sacayağında nispi bir denge ararken yine nispi bir uzlaşya varmanın, Türkiye örneğinde pek kolay olmadığı ortaya çıkmaktadır. Medeniyet idraki ve millî kültür hususunda toplum katmanları arasında ortak değerlerden ziyade, siyasî ve iktisadî sebeplerin de tesiriyle farklılıkların öne çıkarılması bunda bir ölçüde etkili olmaktadır. Buna medeniyet idraki ve millî kültür şuuru noktasında bilgi ve donanım eksikliğini de ilave etmek gerekmektedir. Mez-kûr ayrışmalar ile bilgi ve donanım yokluğunun doğurduğu boşluğu, hâkim/müesses medeniyet anlayışının bilim, teknoloji, iktisat ve insan hakkındaki fikirleri doğru ve yanlış yönleriyle rahatlıkla doldurmaktadır. Bu yüzden iktisatçıların bir kısmı, yerleşik iktisadın teknoloji ve insan ilişkisi bağlamında sunduğu teorik şemaları tartmakta ve bunların dışına çıkabilecek fikirler üretmekte zorlanmaktadırlar. Çok disiplinli araştırmaların hem daha fazla emek gerektirmesi, hem de bu sahadaki çalışmaların ekseriyetinin normatif

ve heterodoks iktisat kapsamına alınması da farklı seslerin güç kazanmasına engel teşkil edebilmektedir.

Durum böyle de olsa iktisadın dışından bir bilim insanı ve aydın olarak Güngör, söz konusu denge arayışının temellerini felsefî, tarihî, siyasî ve toplumsal yönleriyle belirgin kılmaya çalışmıştır. Teknolojik ilerlemelerin ve iktisadî gelişme olgusunun bilhassa Sanayi Devrimi sonrasında aldığı ivmeye dikkat çeken Güngör, bunların reddiyesi gibi akılcı ve gerçekçi olmayan yollara iltifat ve itibar etmemiştir. Aksine, bu gelişmelerin kaçınılmaz bir hâl aldığını ve bu kervana katılma zorunluluğunu vurgulamıştır.

Bununla birlikte teknolojik ilerlemelerin insan-insan, insan-devlet ve devlet-devlet ilişkilerini esaslı dönüşümlere uğratabilecek boyutlara varması, uluslararası iktisadî ve siyasî mücadelelerin şiddetlenmesine yol açmış, bu sebeplerle patlak veren savaşların çeşitli türleriyle yıkıcılığı yüksek boyutlara ulaşmıştır. Güngör, söz konusu koşullardan kaynaklanan endişelerin, tatminsizliklerin ve huzursuzlukların yeni bir medeniyet ihtiyacına ve arayışına dönüştüğünü belirtmiştir. Bu doğrultuda Türk milliyetçilerinde ve İslâm âleminde, modern teknoloji ile millî kültür unsurları ve medeniyet idraki arasında ahenkli bir sentezin inşası yolundaki çabalara değinmiştir. Dolayısıyla sürdürülebilir iktisadî gelişme ile teknolojik ilerlemelerin kaçınılmazlığı karşısında, bunlara da şekil ve yön tayin edecek bir medeniyet idraki ile millî kültür şuuruyla duyulan ihtiyaç vurgulamak istemiştir. Bunalım ve buhranlar karşısında arayışlar o günden bugüne devam edegelmektedir. Fakat maddî düzlemdeki dönüşümlerle insan unsurunu nispi bir dengede tutabilecek, maddeyi insanın ruhi ve bedensel ihtiyaçlarına amade kılabilecek farklı bir medeniyet idraki noktasında kuvvetli bir ses yok gibidir. İslâm dünyası ise hâlihazırda gelir dağılımında adalet, şehir/bölge planlaması, üretim organizasyonu, meslek/bilim ahlakı, hukuk, eğitim ve sanat gibi pek çok alanda müesses medeniyeti ikame edebilecek bir nitelik ve mahiyet taşımaktan uzak görünmektedir.

Kıscacası teknolojik ilerleme, iktisadî gelişme ve insan unsuru sacayağında nispi bir denge arayışı; medeniyet idraki ve millî kültür şuuru üzerinde ciddiyetle durulmasını gerektirmektedir. Küresel (tek) medeniyet anlayışına karşı, Avrupa'nın gelişmiş olarak nitelendirilen devletlerinde halkın çoğunluğunun reyini kazanan pek çok siyasî parti, bu noktaya azamî önem göstermektedir. Bunu elbette teknoloji reddiyesi ile değil, teknolojiyi bir vasıta olarak eğitim, kültür, sanat, mimarî, şehir planlaması, ulaşım ve üretim organizasyonu gibi alanlarda kurumsallaşma yoluyla yapmaya çalışmaktadırlar.

Son tahlilde, çağımızda yapay zekâ, blok zinciri teknolojisi, makine öğrenmesi ve derin öğrenme gibi konularda kat edilen aşamalar, bu makalede temas edilen kavramların ve bu kavramlar arasında kurulan ilişkilerin önemini arttıracak gibi görünmektedir. Bu noktada medeniyet idraki bağlamında yeni bir soluk getirme arayışında olanların, dijital ve ekolojik dönüşümü de eleştirel akıl rehberliğinde hesaba katmaları elzemdir.

Kaynakça

- Akgül, M. (2009). "Erol Güngör'ün Türk Modernleşmesine Bakışı". *Kültür Ocağında Bir Mütefekkir Erol Güngör* içinde s. 129-137. İstanbul: KOCAV Yayınları.
- Atasoy, F. (2023). "Türk Sosyolojisinde Erol Güngör Okulu". *Türk Yurdu*, (428), 18-24.
- Aydın, M. (2009). Erol Güngör ve İslâmın Bugünkü Meseleleri. *Kültür Ocağında Bir Mütefekkir Erol Güngör* içinde s. 113-126. İstanbul: KOCAV Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2022). *Erken Kayan Yıldız Erol Güngör*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.
- Chavance, B. (2019). *Kurumsal İktisat* (Çev: T. A. Onmuş). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Görgün, T. (2003). "Medeniyet - Modern Tartışmalar". *TDV İslâm Ansiklopedisi Cilt:28* içinde (s. 298-301). İstanbul: TDV İSAM Yayınları.
- Güngör, E. (1998). *Sosyal Meseleler ve Aydınlar* (4. Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (1999a). *Dünden Bugünden Tarih-Kültür ve Milliyetçilik* (9. Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (1999b). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik* (12. Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (2000a). *İslâmın Bugünkü Meseleleri* (13. Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (2000b). *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk* (4. Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (2002). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* (15. Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hanioloğlu, Ş. (1992). "Batılılaşma - Giriş". *TDV İslâm Ansiklopedisi Cilt: 5* içinde (s. 148-152). İstanbul: TDV İSAM Yayınları.
- Kitapçı, İ. (2019). *İktisat Sosyolojisi - İktisatta ve Toplumda Kaybolan Ruh Bulma Arayışı*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Öz, M. (2023). "Erol Güngör ve Geçmişten Geleceğe Türk Milliyetçiliği". *Türk Yurdu*, (428), 6-9.
- Özkapınar, Y. (1999). *Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi* (3. Baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özçelik, E. ve Özveren, M. (2015). *Kurumsal İktisat'ın Dünü, Bugünü, Yarını. Ekonomik Yaklaşım*, 26 (96), 17-57.
- Özveren, E. (2007). "Kurumsal İktisat: Aralanan Karakutu". *Kurumsal İktisat* (Der. E. Özveren) içinde (s. 15-43). Ankara: İmge Kitabevi.
- Şahbaz, Y. (2022). *Akıntıya Karşı Bir Aydın Erol Güngör*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Swedberg, R. (2018). "Economic Sociology". *The New Palgrave Dictionary of Economics* (3. Edition) içinde (s. 3375-3384). London: Palgrave Macmillan.
- Tanpınar, A. H. (2003). *Mahur Beste* (6. Basım). İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Türkdoğan, O. (2009). "Erol Güngör' n Modern Türk Düşüncesindeki Yeri". *Kültür Ocağında Bir Mütefekkir Erol Güngör* içinde s. 105-109. İstanbul: KOCAV Yayınları.
- Yılmaz, F. (2018). "Kurumsal İktisat: İktisat ile Sosyolojinin Sınırlarında Bir Tarih". İktisat Sosyolojisi Kurucu Düşünürler ve İktisat Okulları  zelinde Bir  alışma (Ed. A. A. Eren ve E. Kirmızıaltın) içinde (s. 223-249). Ankara: Heretik Basın Yayın.
- Yılmaz, M. (2008). "Erol Güngör". *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt:4 Milliyetçilik* (Ed. T. Bora) içinde (s. 650-657). İstanbul: İletişim Yayınları.